

Jaargang 11 September 2003 Nummer 5

Facta

**REÏNTEGRATIE:
DRAMA EN GELDVERSPILLING**

VAN HEILIGE MAAGD TOT IDOL

JOHN URRY'S VLOEIENDE WERELD

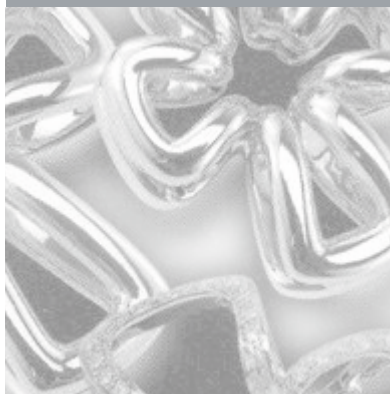

- 1 Feiten
- 4 Reïntegratie: zwarte doos of zwart gat? - Femke Molenaar
- 8 Crisis en het Alledaagse: Veena Das over de doorwerking van 'Critical Events' in het dagelijkse leven - Peter Geschiere
- 10 Column: Lessen van meester Meng - Andries Hoogerwerf
- 12 Het gevoel dat je niet met iedereen wilt delen - Marlies Eijnsink

4

Reïntegratie-gate

Er is iets goed mis met onze arbeidscultuur. Anderhalf miljoen mensen zitten ziek of gefrustreerd thuis. Ondertussen verdwijnen miljarden euro's in reïntegratiebedrijven. Bieden wetenschappers uitkomst? Welnee. Zij vangen elkaar vliegen af. Noodkreet om een nieuwe visie.

Wie wil er nog een hostie?

Nederlanders zijn de katholieke kerk niet meer in te slaan. Hoe wordt Maria weer een Idol? Neem de sekte tot voorbeeld, adviseert Erik Sengers. Verklein uw doelgroep en uw schare aanhangers zal toenemen. Karel Dobbelaere ziet andere trends.

12

- 15 Karel Dobbelaere over trends in katholieke godsdienstigheid - Kurt De Wit
- 17 Gesignaleerd - Martijn Wit

11e jaargang, nr. 5, september 2003

Facta - sociaal-wetenschappelijk magazine is een uitgave van SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen en Koninklijke Van Gorcum. Facta verschijnt acht keer per jaar.
Website: <http://www.siswo.uva.nl>

Redactie

Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270663 / 45, fax 020 6229430, e-mail: facta@siswo.uva.nl
Hoofdredactie: Henk Jansen. Redactiesecretariaat: Marja Harms
Redactie: Michiel Beker, Talja Blokland, Marlies Eijnsink, Jos de Haan, Eddy van Hijum, Giseline Kuipers, Femke Molenaar (eindredactie), Sara Rubbens, Martijn Wit, Kurt De Wit

Medewerkers

René Gabriëls, Andries Hoogerwerf, Edith de Leeuw, Wil Pansters, Dick Pels, Willem Trommel, Henk de Vos, Liesbet van Zoonen

Fotografie

Rien van der Leeden, Rotterdam; Carla Schoo, Amsterdam

Tekening

Tjeerd Royaards

Desktop Publishing

Peter de Kroon, Annette van de Sluis

Colofon

20

De wereld volgens Urry

Welke socioloog is in staat het steeds maar ingewikkelder wordende maatschappelijk leven in kaart te brengen? John Urry. De creatieve veelschrijver was op bezoek en vertelde over 'zijn' nieuwe regels. Sleutelwoorden: complex en fluid.

Pol en Soc in Brussel

'Op kot gaan', 'bissen', 'kandidatuurjaar' en 'weekend-exodus': het zijn overbekende begrippen voor de student sociologie of politicologie in België. Een excursie naar de Vrije Universiteit Brussel.

26

- 18 Column: Zorgen over economische groei - Henk de Vos
- 19 Calls
- 20 John Urry's nieuwe regels voor de sociologie van de 21st eeuw - Anton Schuurman & Gert Spaargaren
- 25 SISWO
- 25 Personalia
- 26 Sociale wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel - Sara Rubbens
- 30 Nieuws van de Verenigingen
- 31 Agenda

*Omslag: Nicole den Haan
foto: Rien van der Leeden*

Druk, vormgeving en administratie

Koninklijke Van Gorcum, Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592 379555, fax 0592-379552, e-mail: info@vgorcum.nl
website: <http://www.vangorcum.nl/>

Abonnementen:

SISWO-relaties	€35,00
Particulier	€42,40
Instellingen	€70,00
Studenten/aio	€27,50
Collectieve afname	€27,50

Advertenties:

1/1 pagina	€340,00
1/2 pagina	€180,00
1/4 pagina	€110,00
bijsluiten folder in overleg	

ISSN 0928-5350 - Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Advertenties

Koninklijke Van Gorcum bv, telefoon 0592-379555

SISWO
Instituut voor Maatschappijwetenschappen

Van Gorcum

Nederlands
uitgeversverbond
Groep uitgevers voor
vak en wetenschap

HOI 2003
TIJDSCHRIFTEN

Thorbecke-biografie

Prof. dr. R.A.M. (Remieg) Aerts (1957) zal in opdracht van de KNAW de biografie van Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872) schrijven. Aerts, als hoogleraar politieke geschiedenis verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, is volgens de Akademie als geen ander in staat om een biografie te schrijven waarin de intellectuele, politieke en cultuurhistorische betekenis van Thorbecke tot zijn recht komt. Het werk wordt gefinancierd uit het Fonds Staatsman Thorbecke van de Akademie. De biografie zal naar verwachting in 2008 verschijnen en geeft een interpretatie van Thorbeckes intellectuele wereld, zijn opvatting van politiek, zijn complexe persoonlijkheid en zijn wetgevende arbeid. Het beeld van Thorbecke bij tijdgenoten en in de geschiedschrijving komt aan de orde. Ook zal de biograaf proberen de plaats van Thorbecke in de liberale traditie

en zijn betekenis voor Nederland te bepalen. Remieg Aerts studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij promoveerde in 1997 cum laude op *De letterheren : liberale cultuur in de negentiende eeuw : het tijdschrift De Gids* (Meulenhoff, 1997), dat veel bewondering oogstte en diverse malen bekroond werd. Vanaf 1991 was Remieg Aerts universitair docent bij de sectie Nieuwste Geschiedenis van de RUG. In 2002 werd hij benoemd tot hoogleraar politieke geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Het Fonds Staatsman Thorbecke werd eind 2000 opgericht dankzij een schenking van 1 miljoen gulden. Het doel van het Fonds is het instandhouden van de kennis over leven, werk en gedachtegoed van Johan Rudolf Thorbecke. Verder wil het fonds geestes-, maatschappij- en natuurwetenschappelijk onderzoek bevorderen.

Prijzen

Op 2 juli vond in het gebouw van de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen (KHMW) de uitreiking plaats van de Johannes Cornelis Ruigrok Prijs 2003 en de Keetje Hodshon Prijs 2003. De Johannes Cornelis Ruigrok Prijs 2003 is toegekend aan dr. B.R.J. (Brenda) Jansen (Universiteit van Amsterdam) voor haar dissertatie *Development of reasoning on the balance scale task. Psychometric assessment of cognitive strategies* en haar verdere publicaties. De Keetje Hodshon Prijs 2003, bestemd voor onderzoek op het gebied der historische wetenschappen, werd aan Dr O.J. (Olivier) Hekster (Merton College, Oxford) uitgereikt op grond van zijn dissertatie *Commodus: an emperor at the crossroad*.

Sterk door onderzoek

10 jaar Verwey-Jonker Instituut

Het Verwey-Jonker Instituut viert zijn tweede lustrum door van 25 september 2003 tot en met 7 oktober wetenschap, theorie en praktijk in vijf deelconferenties bijeen te brengen. Het instituut verwacht van de deelnemers een actieve inbreng, reflectie en een bijdrage aan de discussie. De onderwerpen zijn:
25-9: Bereiken en verstaan - Hoe de onderzoeker de burger (mis)verstaat, Hilversum (13.00-17.00 uur)
30-9: Beantwoorden en verantwoorden - Accountability: bewijs van kwaliteit?, Utrecht (9.30-17.00 uur)
1-10: Ontmoeten en vermijden - Kansen en belemmeringen van vermaatschappelijking, Tilburg (13.00-17.00 uur)
2-10: Good governance and citizenship - Participatie van burgers bij stedelijk beleid, Utrecht (9.30-17.00 uur)
7-10 (besloten): Nieuwe professionaliteit - Professionele handelingsruimte en vraaggericht werken, Utrecht (15.30 - 18.00 uur)
Zie voor meer informatie de website <http://www.verwey-jonker.nl>. Voor aanmelding kunt een deelnameformulier aanvragen bij het Verwey-Jonker Instituut, e-mail: secr@verwey-jonker.nl. Aan deelname zijn geen kosten verbonden.

**Verwey-
Jonker**
instituut

Frans Willekens nieuwe directeur NIDI

Prof. dr. F.J. Willekens is per 1 augustus benoemd als directeur van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW). Hij volgt dr. Evert van Imhoff op, die vorig jaar terugtrad als directeur.

Frans Willekens (1946) studeerde landbouwwetenschappen en economie aan de Katholieke Universiteit Leuven en behaalde zijn PhD in de Verenigde Staten aan de Northwestern University, Illinois. Hij doceerde in Zaïre, Brussel en Utrecht, en was onderzoeker bij het International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) in Laxenburg, Oostenrijk en bij Eriplan, een Europees instituut voor ruimtelijke planning in Brussel. Van 1980 tot 1993 was Willekens adjunct-directeur van het NIDI; hij combineerde die functie met een hoogleraarschap aan de Universiteit Utrecht. Sinds 1989 is Willekens hoogleraar demografie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Daar richtte hij het Population Research Centre op, dat wereldwijd onderzoek doet naar onder meer demografische trends, 'reproductieve gezondheid' en de samenhang tussen bevolking en ontwikkeling. Het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut werd in 1970 opgericht en is gevestigd in Den Haag. Het NIDI doet onderzoek naar bevolkingsvraagstukken, zowel naar de veranderingen in de bevolkingssamenstelling als naar de sociale, economische en ruimtelijke context waarin die plaatsvinden.

SWR-Hendrik Muller Seminaar

Het thema voor het volgende SWR-Hendrik Muller Seminaar is 'De Islam verkend aan de grenzen'. Het seminar is bedoeld voor ongeveer twintig gevorderde studenten in het laatste jaar van hun studie en pas afgestudeerden in de sociale wetenschappen. De hoogleraren P. Breman en P.L. Geschiere zijn de wetenschappelijk begeleiders van het seminaar.

Kandidaten kunnen zich aanmelden met een inschrijfformulier, dat vergezeld dient te gaan van een aanbeveling van een hoogleraar in de sociale wetenschappen. Het inschrijfformulier is vanaf september beschikbaar op de website van de SWR. Voor meer informatie kunt u zich wenden tot Leids Congresbureau, tel. 071-5148203.

ABN AMRO sponsort leerstoel Direct Marketing aan de RUG

ABN AMRO gaat voor vijf jaar de bijzondere leerstoel Direct Marketing aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen sponsoren. De leerstoel heeft als doel het onderzoek en onderwijs over direct marketing te bevorderen. Op dit moment vervult prof. dr. Janny Hoekstra de leerstoel. Voor de ABN AMRO is direct marketing een belangrijk marketinginstrument om haar klanten te bereiken. Door de leerstoel te sponsoren wil zij verder onderzoek en onderwijs stimuleren.

Het belang van direct marketing wordt steeds groter. Steeds meer bedrijven realiseren zich dat de klant centraal moet staan. Direct marketing levert klantkennis op die onontbeerlijk is voor klantgerichte bedrijven en organisaties. De leerstoel Direct Marketing zal de komende jaren een bijdrage leveren aan het vergroten van de kennis op dit vakgebied. Dit doet zij onder meer door onderzoeken naar de prestaties van 1:1 marketing, de relatie tussen klanttevredenheid en koopgedrag en de tevredenheid van klanten over telefonische dienstverlening binnen call centers en customer contact centers. De leerstoel wordt breed gedragen door het bedrijfsleven. Naast de ABN AMRO zijn ook TPGPost, ING/Postbank, Wegener, Achmea, Experian, Ara Communications, Impress en De Friesland Zorgverzekeraar sponsors van de leerstoel. De steun van deze bedrijven zorgt voor een brug tussen bedrijfsleven en wetenschap. Sponsors van de leerstoel kunnen onderzoek laten doen naar specifieke vragen op het gebied van direct marketing binnen hun bedrijf. De leerstoel is ingesteld door de stichting Leerstoel Direct Marketing en is sinds 2000 aan de Groningse universiteit verbonden.

Uit de redactie: Eddy van Hijum

In de volgende aflevering van Facta staat het laatste artikel dat dr. Eddy van Hijum als lid van de redactie voor Facta schreef. Op 2 september is hij beëdigd als Tweede-Kamerlid voor het CDA. De redactie wenst hem alle goeds toe in dit vervolg van zijn politieke loopbaan.

Netwerk van Netwerken

Oproep tot subsidieaanvragen

Op initiatief van het Nationaal Actieprogramma Elektronische Snelwegen (NAP) is door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) een multidisciplinair onderzoeksprogramma rond elektronische netwerken opgezet.

Netwerk van Netwerken richt zich in het bijzonder op de vraag wat de voornaamste wetenschappelijke, maatschappelijke en beleidsvragen zijn die als gevolg van de ontwikkeling van elektronische netwerken beantwoord moeten worden. Des-

kundige wetenschappers uit onder meer de economie, sociologie, rechten, bedrijfskunde en beleidsstudies zijn nodig om de complexe problemen gezamenlijk op te lossen. Hierbij is de wederzijdse beïnvloeding tussen elektronische netwerken en de samenleving cruciaal. In het NVN-onderzoeksprogramma wordt ICT nadrukkelijk niet als een gegeven beschouwd. Subsidieaanvragen dienen dan ook gericht te zijn op de dynamiek in de ontwikkeling van ICT-netwerken. Onderzoeksvorstellen die ingaan op de vraag hoe de marktstructuur, gebruikers en innovatie, de ontwikkeling van de infrastructurele en technologische componenten van ICT-netwerken beïnvloeden, genieten de voorkeur. Daarnaast is onderzoek gewenst dat in de context van dit programma ingaat op de beleidsvraagstukken die opkomen rond de dynamische ontwikkeling van complexe ICT-netwerken.

Het NVN onderzoeksprogramma richt zich voornamelijk op:

- Empirisch maatschappijwetenschappelijk en technologisch georiënteerd onderzoek gericht op de stand van zaken en met name de verwachtingen van de toekomst.

- Het beschikbaar maken van adequate gegevens en indicatoren door het samenstellen van een dataverzameling.

- Kennisoverdracht van de bereikte uitkomsten van het onderzoek.

De structuur van het NVN onderzoeksprogramma bestaat uit:

- Beleidsrelevant kortlopend onderzoek

- Langlopend onderzoek

- Congressen en studiedagen

- Netwerkinformatiesysteem en ontwikkeling van een databank.

Binnen de bovengenoemde context kunnen gepromoveerde onderzoek(st)ers, verbonden aan een Nederlandse universitaire instelling, een NWO- of een KNAW-instituut subsidieaanvragen indienen. Bij wijze van uitzondering kunnen ook door gepromoveerde onderzoekers verbonden aan een TNO-instituut of het Telematica Instituut subsidieaanvragen worden ingediend. In het najaar van 2003 wordt zowel een subsidieronde voor kortlopend als langlopend onderzoek georganiseerd. Bij beide subsidierondes is vooraanmelding van subsidieaanvragen verplicht. De sluitingsdatum voor indiening van vooraanmeldingen is vastgesteld op 30 september 2003, 16.00 uur.

Voor nadere informatie over de inhoud van het onderzoeksprogramma, de aanvraagprocedure en de beoordelingscriteria wordt verwezen naar de brochure. Zie ook www.nwo.nl/magw en <http://ict.nwo.nl>.

Onderzoekers en overige belangstellenden worden van harte uitgenodigd de brochure of andere informatie op te vragen bij: Secretariaat NWO-NVN, Mw. drs. B.D. de Jong Boers, Mw. W.F. Geldof, Postbus 93461, 2509 AL Den Haag, tel. 070 3440926/952, fax 070 3832841, e-mail: nvn@nwo.nl

Hoe lossen we het probleem van de anderhalf miljoen uitgerangeerde werknemers, WAO-ers en de langdurig werklozen op? Onderzoek naar het probleem is er genoeg, maar een duidelijk overzicht ontbreekt. En dat na een investering van vijftien jaar en miljarden euro's. Een rondje prijsschieten op twee reïntegratieonderzoeken wijst oorverdovend uit dat ook de onderzoekssector een nieuwe visie nodig heeft.

Reïntegratie: zwarte doo

Femke Molenaar

Nederland heeft een probleem. Steeds meer mensen kunnen of willen niet werken. Eind 2001 waren er bijna 1,5 miljoen mensen met een arbeidsongeschiktheids-, werkloosheids-, of bijstandsuitkering, zo staat in een recent onderzoeksrapport van het Sociaal Cultureel Planbureau. De oplossing? Die mensen een baan bezorgen natuurlijk. Maar dat is nog niet zo simpel. Als je de volledig arbeidsongeschikten en mensen met een vrijstelling van arbeidsplicht niet meetelt, heten er in totaal slechts 275 duizend daadwerkelijk opnieuw 'integreerbaar'. Ondertussen houden steeds meer mensen zich bezig met de kwestie: ze doen onderzoek, richten speciale bureaus op en bedenken trainingen. Paradoxaal genoeg houdt reïntegratie dus een hoop mensen aan het werk. En al die activiteiten kosten geld, dat lang niet altijd rechtstreeks aan de werklozen ten goede komt.

Een voorbeeld: onlangs verscheen het bericht in de dagbladen dat reïntegratiebedrijf Kliq 43 miljoen euro van de overheid krijgt voor een sanering(!). Kliq komt voort uit de vroegere arbeidsbureaus en moest zich eigenlijk sinds 2003 zien te redden op de nieuwe, commerciële markt. De overheid gaf Kliq bij de verzelfstandiging in 2001 een startkapitaal mee van omgerekend 80 miljoen euro plus 45 miljoen aan leningen. Vorig jaar kreeg het ongeveer 55 miljoen en dit jaar nog 30 miljoen euro. Het was de bedoeling dat de geldkraan daarna zou worden dichtgedraaid. Maar dat gaat dus niet door. Een simpel rekensommetje leert dat er binnen drie jaar 253 miljoen euro alleen al in dit ene reïntegratiebedrijf zijn gestopt. En dat terwijl het effect van de activiteiten die dit soort bedrijven ondernemen, op zijn minst twijfelachtig is. Het SCP concludeert zelfs in het eerder genoemde rapport

foto: Rien van der Leeden

(met de titel *De uitkering van de baan, reïntegratie van uitkeringsontvangers: ontwikkelingen in de periode 1992-2002*) dat het reïntegratiebeleid volledig is mislukt als je kijkt naar de verhouding geld/prestatie.

Opleuken

Geen wonder dus, dat er overweldigende belangstelling was voor de speciale middag over dit onderwerp die SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen in samenwerking met het HSI (Hugo Sinzheimer Instituut), IWI (Inspectie Werk en Inkomen) en de RWI (Raad voor Werk en Inkomen) op organiseerde. De grote zaal van De Burcht (oftewel het Vakbondsmuseum) in Amsterdam stroomde op 27 juni vol met vertegenwoordigers uit de beleids-, bedrijfs- en onderzoekshoek.

... 'Mensen zijn ongelukkig en erg gefrustreerd. Bovendien zijn ze zeer teleurgesteld in hun oude werkgever. Ze worden gezien als beulen, die zich erop richten de zwakkeren in de samenleving een kopje kleiner te maken'...

... 'Ze vervangen liever een een slecht tandwiel door een hele nieuwe machine, dan dat ze hun best doen het slechte tandwiel te herstellen'...

... 'Al had mijn baas maar één beterschapskaartje gestuurd, dan had ik me heel wat prettiger gevoeld. Een volgende keer ga ik meer aan mezelf denken. Ik werk precies mijn uren, niets meer dan dat'.

... 'Voorheen heb je dag en nacht voor die mensen klaarstaan. En dan gebeurt er iets met je en je bent volstrekt nutteloos voor ze'...

Uit: *Stoorzenders bij reïntegratie : onderzoek naar de effecten van teleurstelling en reïntegratietraining op de reïntegratieattitude van arbeidsgehandicapten* / Nicole den Haan

‘Miljoenen gaan er in de sector om’, zei Els Sol (HSI) in haar openingswoord. ‘Maar heeft het wel zin? De kennis over deze black box moet worden vergroot.’ Ze verwees daarmee naar de titel van de middag: *Opening the black box: het reïntegratietraject. Wat kunnen we leren van recent onderzoek?*

Het begrip black box werd door de organisatie gekozen om aan te geven dat er nog een hoop vraagtekens zijn. Zo is het effect van de trainingen lang niet altijd duidelijk en is er ook te weinig bekend over de kwaliteit van de reïntegratiebedrijven. Om iets meer licht te werpen op deze ondoorzichtige wereld, werden, uit de honderd rapporten van de afgelopen jaren, twee door wetenschappers besproken.

Een aanpak die heldere resultaten opleverde, zij het wellicht niet de resultaten waar het onderzoeksveld op hoopte. De bespreking riep namelijk nogal wat kritiek op vanuit de niet-wetenschappelijke hoek. Conclusie: niet alleen met de trainingsbureaus en andere reïntegratiebedrijven is het nodige mis. Ook bij het onderzoek daarnaar ontbreken een aantal schakels waardoor ze zelden leiden tot bruikbare beleidsadviezen.

Zo aarzelde criticaster Agnes Jongerius niet onverbloemd de toegankelijkheid van onderzoeksrapporten in het algemeen aan de kaak te stellen: ‘Dit soort econometrisch onderzoek heeft erg veel opleuken nodig wil het leesbaar zijn. Maar wanneer een samenvatting al niet tot verder lezen uitnodigt’, legt ze fijntjes uit, ‘worden onderzoeken überhaupt niet beschouwd. En nu is het nog niet zo erg dat ik dat niet doe. Maar de FNV doet het ook niet.’ ‘De beleidspraktijk wijst uit dat wij dol zijn op onderzoek als het ons eigen gelijk aantoonst’, relativeert Jongerius de wetenschap. ‘Als dat niet zo is, ben ik altijd geneigd ander onderzoek te zoeken.’ Ze illustreert: ‘Een van de uitkomsten uit het tweede onderzoek was dat mannen zich meer in hun ego voelen aangetast bij arbeidsconflicten en ontslag dan vrouwen. Kijk, die uitkomst past mij.’ Ten slotte haalt Jongerius een uitspraak aan die waarschijnlijk menig beleidsmaker door het hoofd speelt: ‘Ik laat geen onderzoek doen, want je weet nooit wat eruit komt...’

Autisme

Ook, zo blijkt uit een reactie uit de zaal, wordt wetenschappelijke haarkloverij niet erg op prijs gesteld. De gemiddelde beleidsmaker zit echt niet te springen om de waslijst argumenten die TNO (Rapport: *Daadwerkelijk effectief, presentatie van reïntegratie en activering*. Voornaamste conclusie: de maatregelen waren over de periode 1997-2000 effectief) aandraagt als bewijs van de onmogelijkheid van bruikbaar reïntegratieonderzoek. Dit is hooguit interessant voor onderzoekers onderling. Wel is het frustrerend nog eens te horen dat privacybeschermende maatregelen een enigszins genuanceerd onderzoek naar categorieën baanlozen onmogelijk maakt, terwijl gegevens als etniciteit, opleiding en aard van de arbeidsongeschiktheid in principe zo voorhanden zijn.

Wat schieten we ermee op te horen dat 91 procent van de variatie die TNO in haar omvangrijke onderzoek aantreft bij het reïntegratietraject voortkomt uit ‘niet verklaarde factoren’? Dat cijfers elkaar tegenspreken en dat resulta-

‘De kennis moet niet zozeer worden vergroot, als wel de toegankelijkheid van die kennis’

ten van integratiemethoden weliswaar succesvol lijken, maar dat we daaraan geen conclusies mogen verbinden voor wat betreft de ‘nettoresultaten’?

En wat moet de maatschappij met wetenschappers die telkens benadrukken dat hun onderzoek eigenlijk al weer verouderd is (‘de data zijn afkomstig uit een conjunctureel zeer gunstige periode. Als je dit onderzoek vandaag nog eens zou herhalen, zou er van de resultaten waarschijnlijk weinig overblijven’) of slechts specifiek geldig voor de onderzochte groep? Buitenstaanders zullen hieruit vooral concluderen dat zelfs de kostbaarste onderzoeksinstituten kennelijk onvermogen zijn een helpende hand te bieden bij ingewikkelde beleidsvraagstukken.

Eenzelfde wetenschappelijk autisme bleek uit de manier waarop het onderzoek getiteld *Stoorzenders bij Reïntegratie* van Nicole den Haan werd besproken. Het onderzoek, in tegenstelling tot veel andere rapporten voor iedereen leesbaar, behandelt voor de verandering eens de menselijke kant van het plaatje: welke rol speelt de ex-werkgever bij de arbeidsongeschiktheid? Den Haan concludeert onder meer dat het begrip zelfverantwoordelijkheid bij de thuiszitters een belangrijke rol speelt. Ze merkt ook op dat een speciale training wel meer zelfverantwoordelijkheid geeft en minder last van klachten, maar niet in staat is de teleurstelling in die oude werkgever weg te nemen.

Jammer genoeg nam wetenschapster Gerda Jehoel de gelegenheid te baat het interessante rapport in eerste instantie zeer kritisch onder de loep te nemen (‘ze heeft te veel hooi op haar vork genomen’) en vervolgens af te breken: ‘Het is te hopen dat dit rapport onder in een la terechtkomt.’

De onderlinge kritiek werd door het publiek botweg betiteld als ‘Bezigheidstherapie voor onderzoekers’ en voorzien van het commentaar: ‘Daar maken we de kachel mee aan.’ (Om Den Haan enigszins te rehabiliteren plaatst Facta op deze pagina’s in een kader enkele treffende fragmenten uit haar onderzoek.)

Een flink deel van het publiek (onder wie trouwens ook de mensen om wie het allemaal draait: de baanlozen) had zijn tijd wellicht liever niet besteed aan onderzoeksdetails, maar aan praktische vraagstukken als de privatisering en de effecten daarvan op de reïntegratiekansen van de kansarmen.

Toeschouster Maria Dijkstra gooit er een balletje over op: ‘We moeten kijken welk werk er nodig is in deze samenleving, en welk werk er nu ontbreekt. Dan kom je uit bij kinderopvang en veiligheid. Dat moet je niet aan de private sector overlaten.’ Henny Dijkhuis vindt juist dat de meeste aandacht naar motivatie van werknemers moet uitgaan: ‘Motivatie is van doorslaggevend belang. Dat bleek in de jaren tachtig.’ Helaas is de respons vanaf de paneltafel niet noemenswaardig.

Ondoordringbaar

Is de wetenschap dus al te ver afgedreven van de dagelijkse praktijk? Kunnen de onderzoekers er, wat de WAO-problematiek betreft, maar beter het bijltje bij neergooien? In geen geval. Wel wijst deze middag uit dat een nieuwe aanpak broodnodig is. Een aanpak die meer ruimte geeft aan een goede communicatie met de doelgroep en de beleidssector. Of, zoals Erik de Gier (directeur van SISWO/ Instituut voor Maatschappijwetenschappen) verwoordt: 'We moeten toe naar een nieuwe symbiose tussen onderzoek en beleid.' Want de tijden zijn veranderd: 'De politiek is niet meer zo rationeel en onderzoekers hebben daar last van. We moeten daarom op zoek naar een iets nieuws. Je zou bijvoorbeeld aan een *evidence based policy* kunnen denken: je slaat alleen op wat werkt. Dit voorkomt dat er allerlei onderzoek in het wilde weg wordt gedaan.' Anders gezegd pleit De Gier dus voor minder onderzoek vooraf en meer evaluatie achteraf.

Ook neemt hij de gelegenheid te baat een probleem in het verlengde van het bovenstaande onder de aandacht te brengen: 'Onderzoek wordt in de praktijk vaak niet gebruikt. Dat blijkt uit een verkenning van SISWO en CTSV.' De hoeveelheid rapporten, bijlagen et cetera vormt zo langzamerhand een ondoordringbaar woud aan (onbenutte) kennis. De Gier: 'De kennis moet niet zozeer worden vergroot, alswel de toegankelijkheid van die kennis.' Daarom heeft SISWO alvast een speciale afdeling aan haar SZ-net toegevoegd: onder een knop op deze internetsite is een nieuwe database over reïntegratieonderzoek toegevoegd.

De Gier mag alvast op steun van Cees Wevers (TNO) rekenen, die bevestigt dat onderzoeksprogramma's inderdaad hoognodig overzichtelijker moeten worden weggezet. Maar er is ook kritiek. Philip de Jong vreest dat 'evidence based policy' ervoor zal zorgen dat er voornamelijk onderzoek wordt gedaan dat het bestaande beleid ondersteunt. Nieuw onderzoek en experimenten zullen dan juist steeds minder van de grond komen.' En daadwerkelijk experimentele projecten, zo vindt de paneltafel, daar zou de reïntegratiewereld juist meer van moeten hebben. Alleen Paul de Beer (WRR) werpt tegen dat 'de afgelopen halve eeuw al veertig a vijftig miljard aan arbeidsexperimenten is uitgegeven.'

'Onderzoek', vindt De Jong, 'is net kunst: daar moet heel veel vrijheid in zijn.' Verder meent hij dat het SZ-net een coördinerende en evaluerende functie moet hebben: 'Zo kunnen we de boom der kennis laten groeien.'

De eindconclusie van een middagje prijsschieten op twee reïntegratieonderzoeken is dus dat vijftien jaar onderzoek nog te weinig heeft opgeleverd, de zogenaamde black box veel wijder open moet komen te staan en dat de onderzoeksector een bredere brug naar de beleidskant moet zoeken.

Femke Molenaar is redacteur van Facta

Wist u dat...

•
...vrouwen bezig zijn aan een inhaalrace: onder de honderdduizend personen die in het jaar 2000 de WAO instroomden, bevonden zich 54 duizend vrouwen. Vrouwen raken 2,5 maal zo vaak in de WAO als mannen...

•
...één op de tien WAO-ers arbeidsongeschikt is geworden als gevolg van een arbeidsconflict? Aanvaringen met de baas komen harder aan dan die met collega's. Hoe langer iemand thuis zit te kniezen over aangedaan onrecht, hoe beroerder hij zich gaat voelen...

•
...In huidige organisaties veel wordt gewerkt in (zelfsturende) teams, waardoor meer laterale contacten noodzakelijk zijn voor het succesvol uitvoeren van een functie? De impact van goed of niet goed kunnen opschieten met collega's wordt van significant belang voor het functioneren van de werknemer...

Uit: *Stoorzenders bij reïntegratie : onderzoek naar de effecten van teleurstelling en reïntegratietraining op de reïntegratieattitude van arbeidsgehandicapten* / Nicole den Haan

Crisis en het Alledaagse

Veena Das over de doorwerking van 'Critical Events' in het dagelijkse leven

Peter Geschiere

In de herfst komt de Indiase antropologe Veena Das twee keer spreken voor Nederlandse antropologen (en andere belangstellenden). Zij was decennialang een voortrekster van het departement van sociologie van de Universiteit van Delhi en is sinds ruim twee jaar hoogleraar antropologie in Baltimore (Johns Hopkins University). Op 21 november geeft zij de 'keynote' voor het lustrumcongres van de Antropologische Beroepsvereniging (ABV, de vereniging van Nederlandse antropologen). Al eerder, op 28 Oktober, houdt zij de Wertheim-lezing, jaarlijks georganiseerd door de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de UvA. Wie bang is voor herhaling kan gerustgesteld worden. Das – begin juli op doorreis in Amsterdam, een goede gelegenheid om haar voor Facta te interviewen – verzekert dat de lezingen verschillend zullen zijn. 'Re-imagining the local' is de titel van de lezing op het lustrumcongres van de ABV die zal gaan over de vraag of antropologen de laatste tijd niet de neiging hebben het lokale als een emotionele binding in het leven van mensen te verwaarlozen. Voor de Wertheim-lezing heeft zij nog geen titel. Zij zal dan spreken over 'Hoop', niet als een utopie voor de toekomst maar als een component van het dagelijks leven.

Zulke uiteenlopende onderwerpen, die een visionaire lading gemeen hebben, zijn illustratief voor de reikwijdte en de zeggingskracht van Das' werk. Haar publicatielijst laat een indrukwekkend scala van onderwerpen zien. Ze is onder meer bekend geworden door haar vlijmende en tegelijk invoelende studies van geweld en de manier waarop mensen de trauma's van geweld proberen te verwerken – vooral naar aanleiding van de gewelddadige reacties tegen Sikhs in India na de moord op Indira Gandhi in 1984. Maar ook door haar publicaties over 'Bhopal' – de ontploffing in een chemische fabriek in India die de bewoners van een naburige arme wijk trof als een natuurgebeuren en hen daarna meesleepte in een draaikolk van schadeclaims, gelanceerd door internationale (Amerikaanse) advocaten, wat al even verwarrend werkte. Ze schreef daarnaast over taal en Wittgenstein, over kaste en ritueel, over gezondheid, het vrouwelijk lichaam, kinderen, 'modernity' in Indiase films, transplantatie en nog veel meer. Wat ziet zij zelf als de verbindende factor tussen al die onderwerpen?

'Ik was niet primair geïnteresseerd in geweld als zodanig, bijvoorbeeld om de gruwelijkheid ervan te begrijpen. Ik zie mijzelf ook niet als medisch antropologe of sociologe in de klassieke zin (zoals bijvoorbeeld Talcott Parsons die richting ontwikkelde). Het gaat mij er eerder om hoe je

de doorwerking van crises – dramatische gebeurtenissen die een breekpunt lijken – in het alledaagse leven kan begrijpen. Die interesse werd natuurlijk direct beïnvloed door het feit dat ik lange tijd vooral in India geleefd en gewerkt heb. Mijn werk heeft zich niet ontwikkeld volgens een duidelijk plan, het werd eerder bepaald door de gebeurtenissen, de *critical events* om mij heen. In India word je als antropoloog wel gedwongen stelling te nemen in publieke crises. Ik had bijvoorbeeld al eerder – vóór de uitbarstingen tegen de Sikhs – over 'geweld' gepubliceerd: een paper over verwantschap binnen families die uit elkaar gerukt waren door de scheiding van India en Pakistan in 1947. Maar het gruwelijke geweld tegen de Sikhs, dat aanvankelijk doodgezwegen werd, dwong mij (en andere Indiase intellectuelen) me rekenschap te geven van hoe zoiets weggestopt en bedekt kon worden.'

Das' studies – gebaseerd op indringende interviews met Sikhs, maar ook met de mensen die hen terroriseerden, en met agenten en militairen die geacht werden het geweld onder controle te houden en daarbij vaak een dubbele rol speelden – laten scherp zien hoe geweld vorm krijgt, zowel in gebeurtenissen als in de herinnering eraan.

**Het inzicht van onder meer
Arjun Appadurai dat the local
onderdeel is geworden
van the global
en vice versa,
is baanbrekend
geweest**

Volgens mij is het een grote uitdaging voor de antropologie om dat gevoel van locality ondanks alle globalisering te begrijpen

foto's: Eran Oppenheimer

'In de Bhopal-crisis stuitte ik op hetzelfde. De fabriekseigenaren presenteerden hun versie van wat er gebeurd was. Het is zeker niet zo dat ze bewust logen. Mijn onderzoek ging erom een andere versie naar voren te halen, maar misschien meer nog om te begrijpen hoe de officiële versie in elkaar gezet was, hoe die versie autoriteit kreeg. Opvallend was bijvoorbeeld hoe medische rapporten daarbij een rol speelden: de medische wetenschap fungeerde meer als een proces van certificatie dan als een proces ter genezing. Ik denk dat daar de kracht ligt van etnografisch onderzoek: het vermogen om door gesprekken met de directbetrokkenen - maar ook bijvoorbeeld door het "tegen de draad in" lezen van teksten - te laten zien dat er ook andere lezingen mogelijk zijn en aan te geven hoe zo'n lezing van een sleutelgebeurtenis samengesteld is, of het nu de officiële lezing is of eentje van onderop.'

Ligt daar een verband met je belangstelling voor taal en voor Wittgenstein die als een rode draad door je werk loopt?

'Wat mij al sinds mijn studietijd in de jaren zestig in het werk van Wittgenstein gefascineerd heeft - en dat was min of meer mijn eigen ontdekking: Indiase studenten in de antropologie / sociologie kregen in die tijd zeker niet Wittgenstein te lezen - was zijn benadrukken dat taal zelf een fragiele constructie is. Hij heeft ergens, kennelijk in een frivole bui, gezegd '...taal kan ook vakantie nemen.' Het gaat er niet om dat begrippen zouden ontbreken in een bepaalde taal. Eerder dat er soms geen taal lijkt te zijn om schokkende gebeurtenissen, die als breekpunten optreden, te verwoorden. Juist daarom is taal zo belangrijk om te begrijpen hoe mensen gebeurtenissen als Bhopal verwerken - niet alleen de technologische ramp, maar ook het plotseling verwikkeld raken in een volstrekt onbekende wereld van transnationale juridische claims. Anders dan Lévi-Strauss, die geïnteresseerd was in taal als systeem (maar die mij ook altijd fascineerde omdat er uit zijn werk

zo'n duidelijke ambivalentie tegenover structuren naar voren komt), was Wittgenstein geïnteresseerd in taal als ervaring. En juist zijn nadruk op de fragiliteit ervan kan helpen te begrijpen hoe critical events op tamelijk toevallige manieren verbonden raken met ervaringen. Als de wind op de dag van de Bhopal-explosie uit een andere hoek was gekomen, was een elitewijk aan de andere kant van de fabriek getroffen. Die mensen hadden op een heel andere manier gereageerd op de Amerikaanse advocaten met hun aanbiedingen van schadeclaims.'

Is dat ook waarom je het begrip context wilt relateren?

'Er is een gevaar dat antropologen (en anderen) in hun analyse van teksten en van de verschillende lezingen van critical events te makkelijk de verschillende contexten van betrokkenen als verklaringsgrond hanteren. De relatie tot de context is altijd fragiel en onzeker. De context is nooit vanzelfsprekend, maar altijd vloeiend en veranderlijk. Juist daarom is het zo belangrijk de alledaagse werkelijkheid van mensen over een langere periode te bestuderen. De urgentie voor antropologen *to re-imagine the local* werd mij vooral duidelijk door het longitudinaal onderzoek dat ik sinds drie jaar uitvoer in Delhi samen met mijn echtgenoot [de econoom Ranendra Das]. We proberen een aantal huishoudens voortdurend te volgen in hun alledaagse beslommingen. Daarbij komt scherp naar voren hoe belangrijk de lokale omgeving blijft vooral voor armere huishoudens. Het is heel goed dat antropologen zijn gaan beseffen dat "de" lokale gemeenschap nooit een vanzelfsprekend uitgangspunt kan zijn. Het inzicht van onder meer Arjun Appadurai dat *the local* onderdeel is geworden van *the global* en vice versa, is baanbrekend geweest. Maar er is een gevaar dat we the local daardoor al te gemakkelijk als voorlopig gaan zien of als product van doelbewuste strategieën. De wijken waar wij in Delhi werken zijn diepgaand beïnvloed door mondiale ontwik-

Lessen

Andries Hoogerwerf

kelingen - het is bijvoorbeeld treffend dat ook in de armste wijken apotheken soms heel nieuwe geneesmiddelen verkopen. Maar dat neemt niet weg dat het plaatselijk verband voor mensen een diepe betekenis houdt. Volgens mij is het een grote uitdaging voor de antropologie om dat gevoel van *locality* ondanks alle globalisering te begrijpen - en dan niet als iets organisch of vanzelfsprekends; maar evenmin als een politieke strategie of, à la Bourdieu, als een vorm van social capital.'

En je lezing over 'Hoop'?

'Daarbij wil ik mij onder meer baseren op een serie interviews met jongeren uit de armere lagen van de bevolking, zowel in Amerika als in India, die HIV-positief zijn. Ik wil proberen te laten zien dat hoop zich niet alleen richt op de toekomst, maar cruciaal is voor wat Foucault *subjectivation* noemde in het heden. Het gaat mij opnieuw om de verhouding van het mogelijke tot het alledaagse. Maar dat is een thema dat ik nog verder moet uitwerken - hopelijk lukt dat van de zomer.'

Veel meer onderwerpen passeren de revue. Net als bij het lezen van haar werk word je in een gesprek met Veena Das voortdurend wakker geschud, omdat ze allerlei onverwachte - om niet te zeggen onthutsende - verbanden legt. Verbanden met de verschillende manieren waarop historici en antropologen in India reageerden op het faillissement van seculier nationalisme als oplossing voor de toekomst. Maar ook met het vermeend euro-(of amerikano-)centrisme van de antropologie, dat volgens haar minder duidelijk is dan westerse antropologen soms denken: door de omgeving waarin ze werkten, werden Indiase antropologen er al eerder toe gebracht om de fixatie van de antropologie op lokale gemeenschappen (c.q. stammen) te doorbreken; ook de golf van zelfreflectie die in de jaren tachtig de Amerikaanse antropologie overspoelde had al een langere voorgeschiedenis in India (door de Amerikanen nauwelijks gehonoreerd). Het thema waar we voortdurend op terugkomen, is haar fascinatie met de fragiele verbanden tussen critical events en het alledaagse. Theoretisch en maatschappelijk durft ze de nodige uitdagingen aan. Het beloven spannende lezingen te worden deze herfst!

Peter Geschiere, Universiteit van Amsterdam, is voorzitter van de Antropologische Beroepsvereniging (ABV)

Goede introducties tot Das' werk zijn haar *Critical Events : An Anthropological Perspective on Contemporary India* (Oxford University Press, 1995) en haar recente boek *Making a World : Violence, Social Suffering and Recovery* (University of California Press, 2001). Zie ook haar artikel "Wittgenstein and Anthropology" in *Annual Review of Anthropology* 1998. Binnenkort verschijnt *The State and Its Margins : Comparative Ethnographies* / Veena Das and Deborah Poole eds. - Sante Fe : SAR-Press.

Op zoek naar meer politieke wijsheid dan kranten, televisie en zelfs Nederlandse politici ons bieden, viel mijn oog op de Chinese meester Meng (371-289 v. Chr.). Hij heet eigenlijk Meng-tzu of Meng K'o, maar is in het Westen meer bekend geworden onder de Latijnse naam Mencius. Onmiddellijk na Confucius zelf staat hij te boek als de belangrijkste confucianistische filosoof van China. Zijn ideeën zijn verbreid door het naar hem genoemde boek *Mencius*, dat gesprekken van hem met koningen, filosofen en leerlingen weergeeft.

Mencius verwerpt de opvatting dat de taak van de vorst vooral zou zijn de staat zo machtig en zo rijk mogelijk te maken. Het gaat volgens hem om de rechtvaardigheid. Dit blijkt bij een bezoek van Mencius aan koning Hui van Liang:

'Waarde heer!', zei de koning. 'U hebt deze hele afstand afgelegd en duizend mijlen niet geteld. Vast en zeker kent U de een of andere weg die aan mijn staat voordeel verschaft?'

'Majesteit', antwoordde Mencius, 'wat heeft het voor zin om het woord "voordeel" te noemen? Het gaat er alleen om dat er goedwillendheid en rechtvaardigheid behoort te zijn. Als uwe majesteit zegt: "Hoe kan ik mijn staat voordeel verschaffen?" en de grote baronnen zeggen: "Hoe kan ik mijn familie voordeel verschaffen?" en de lagere adel en het gewone volk zeggen: "Hoe kan ik mijn persoon voordeel verschaffen?", dan zullen hoog en laag trachten ten koste van elkaar te profiteren en de staat zal in gevaar komen.'

De hedendaagse lezer kan dit uitleggen als een afwijzing van een eenzijdige economische benadering in het regeringsbeleid.

Mencius heeft ook een scherp oog voor de verleidingen van de macht en de neiging van machthebbers om op het fluweel te blijven zitten, ook als hun beleid faalt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit zijn vermaningen aan het adres van de jonge koning Hsüan van Ch'i:

'Veronderstel dat een onderdaan van uwe majesteit zijn vrouw en kinderen aan de zorg van een vriend heeft toevertrouwd, omdat hij naar Ch'u op reis moest, en dan bij zijn terugkeer constateert dat zijn vriend zijn vrouw en kinderen kou en honger heeft laten lijden, wat behoort hij daaraan dan te doen?'

van meester Meng

'Met zijn vriend breken', zei de koning.

'Als de maarschalk van de garde niet in staat was zijn garde in het gareel te houden, wat behoort daaraan dan te worden gedaan?'

De koning zei: 'Verwijder hem van zijn post.'

'Als het hele rijk binnen de vier grenzen slecht geregeerd zou worden, wat behoort daaraan dan te worden gedaan?'

De koning wendde zich tot zijn gevolg en veranderde van onderwerp.'

Verder benadrukt Mencius de voorbeeldfunctie van de heerser: 'Wanneer de prins goedwillend is, is ieder ander goedwillend; wanneer de prins plichtsgetrouw is, is ieder ander plichtsgetrouw; wanneer de prins correct is, is ieder ander correct. Eenvoudig door de prins te verbeteren, kan men de staat op een stevige

grondslag plaatsen.'

Mencius heeft ook oog voor de bijdrage die de heerser zelf, door de manier waarop hij de burgers behandelt, kan leveren tot politieke steun van de burgers en erkenning van zijn gezag. Zo zegt hij tegen koning Hsüan van Ch'i: 'Als een prins zijn onderdanen behandelt als zijn handen en voeten, zullen zij hem behandelen als hun buik en hart. Als hij hen behandelt als zijn paarden en honden, zullen zij hem als een vreemde behandelen. Als hij hen behandelt als modder en onkruid, zullen zij hem als een vijand behandelen.'

Met zijn nadruk op het individuele geweten, dat het denkende hart wordt genoemd, is het werk van Mencius een krachtige en vaak ook humoristische verdediging van de ethiek in het publieke leven. Het maakt ons ook duidelijk dat het hier om de blijvende politieke en sociale problematiek van de macht gaat.

(De citaten zijn ontleend aan het boek *Mencius* in de Engelse vertaling van D.C.Lau).

Het gevoel dat je niet iedereen wilt delen

De katholieke kerk in Nederland slaagt er maar niet in uit het moeras van dalende bezoekersaantallen te klimmen. Terwijl bijvoorbeeld de Amerikaanse kerken uitpuilen. Volgens Erik Sengers zitten onze roomsen op het verkeerde spoor. Verklein je doelgroep en je wordt vanzelf groter, is de conclusie van zijn onderzoek. En: neem de sekte tot voorbeeld.

Marlies Eijnsink

'Het gevoel dat je wilt delen.' Deze slogan van de promotiecampagne van de KRO is volgens godsdienstsocioloog Erik Sengers tot mislukken gedoemd. Althans, als het de bedoeling is om betrokken leden te werven. Met een algemene boodschap die beoogt iedereen aan te spreken, bereiken kerken niet de leden die nodig zijn voor de vitaliteit van hun organisatie. Een meer 'sektarische boodschap' doet dat wel, concludeert Sengers in zijn promotie onderzoek *Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders*. Al voor 1960 had de katholieke kerk te maken met een daling van het aantal leden, maar vanaf 1960 was de crisis onafwendbaar. Het aantal leden dat op zondag naar de kerk gaat is sinds 1960 gedaald van 94 procent naar negen procent in 1996. Ook in de religieuze beleving vinden belangrijke veranderingen plaats. Sengers in zijn proefschrift: 'Alleen het geloof in de hemel en het idee dat bidden zin heeft kan nog op een meerderheid rekenen. Er blijkt geen behoefte aan het verbreiden van het christendom en katholieken willen zich niet meer uitsluitend met geloofsgenoten organiseren.' Er is moeilijk aan pastoraal personeel te komen en de jongeren keren de kerk de rug toe. Noodgedwongen moeten daarom monumentale gebouwen verdwijnen en parochies verhuizen naar kleinere gebouwen. Meest recent voorbeeld is de Thomas van Aquino-kerk in Amsterdam-Zuid, die nu tijdelijk wordt bewoond door krakers en kunstenaars. Binnenkort moet de kerk uit 1924 wijken voor acht luxe appartementen. Sengers, zelf katholiek, heeft geen vaste kerk: 'Ik shop,

net als de meeste mensen denk ik. De verschillen tussen kerken zitten 'm vooral in de liturgie: de een heeft nog een hele traditionele mis met alleen Latijnse teksten en liederen, bij de andere is het moderner. Het hangt vooral van mijn stemming af, waar ik naar toe ga. Maar in geen enkele kerk komen mensen na afloop naar me toe om te vragen of ik volgende week weer kom en of ik lid wil worden.' Deze vrijblijvendheid gaat volgens Sengers soms wel heel ver: 'In de meeste katholieke kerken mag je meedoen aan het Avondmaal zonder dat er op wordt aangedrongen dat je katholiek wordt. Ik begrijp dat niet goed van die kerken. Iedereen willen aanspreken is eigenlijk een zwaktebod.'

En strategische fouten zijn niet de enige die de katholieken maken. Sengers geeft nog een heel ander voorbeeld: 'In een gemeenschap in Haarlem haalden ze onlangs 10.000 euro op voor het Leger des Heils. Dat is wel een heel nobel doel, maar waarom hebben ze dat geld niet zelf gehouden en besteed aan iets goeds voor hun eigen kerk of leden?'

Exclusief

Sengers vond in het kader van zijn proefschrift maar liefst negentien eerder geschreven onderzoeken over de opkomst en het verval van de katholieke kerk in Nederland. Opmerkelijk was echter dat het bijna allemaal

foto: Carla Schoo

beschrijvingen waren, en geen verklaringen voor het fenomeen.

Sengers eigen onderzoek spitst zich eerder toe op het gebrek aan een voldoende gewaardeerde beloning voor het lidmaatschap. Hij baseert zich daarvoor op de zogenaamde Amerikaanse *rational choice theory on religion*. Deze theorie gaat ervan uit dat mensen zich aan een organisatie committeren als daar een beloning tegenover staat. Hoe exclusiever en hoger de beloning, hoe groter de betrokkenheid van de leden.

De rational-choice-theorie verklaart ook waarom de katholieke kerk eerder wel succesvol was in Nederland. Eind negentiende eeuw werd een meer exclusieve weg bewandeld. Vanaf 1870 ontstond een spanning tussen katholieken en de rest van de samenleving. Het werd katholieken

verboden lid te zijn van andere dan de eigen sociale, politieke en culturele organisaties. Het gevolg was een subcultuur, verstevigd door een van bovenaf bijgebrachte vijandige houding jegens de rest van de maatschappij. De destijds opkomende moderne samenleving (zakelijker arbeidsverhoudingen, stedelijke cultuur) bedreigde de katholieke kerk nog verder in zijn eenheid. Reden genoeg allerlei beperkende maatregelen op te leggen: gemengde huwelijken en deelname aan niet-katholieke organisaties werd de leden verboden.

De strategie wierp vruchten af: in de jaren vijftig van de vorige eeuw had een ruime meerderheid van de katholieken zich aangesloten bij een katholieke school, vereniging of omroep. Er kwamen bijvoorbeeld ook speciale katholieke universiteiten.

Sengers: 'De beloning voor de leden was dus groot: deelname van katholieken op wetenschappelijk niveau was daarvoor lange tijd ondenkbaar geweest. Ook het gymnasium was eerder ontoegankelijk. Maar voor die exclusieve eigen organisaties vroeg de katholieke kerk wel wat van haar leden terug. Zo kwamen, tot 1960, de pastoors bij elk gezin aan huis om te controleren waar elk gezinslid naar school ging en waar men lid van was. De kaarten waarop die informatie werd bijgehouden, bestaan nog steeds, maar mogen om privacyredenen niet worden vrijgegeven. Lidmaatschap van niet-katholieke organisaties kon sociaal-maatschappelijke uitsluiting tot gevolg hebben, dus daar dacht je wel twee keer over na.'

Met de komst van de verzuiling (katholieke scholen e.d. werden nu ook door de overheid gefinancierd) was de top bereikt. Dit succes betekende, paradoxaal genoeg, ook de uiteindelijke ondergang van de kerk. Omdat katholieken zich langzamerhand integreerden, katholieke universiteiten ontstonden en mensen op hoge posities terechtkwamen, verdween het gesloten karakter van het instituut langzaam maar zeker. De voortgaande emancipatie, in combinatie met de strategie (vanaf de jaren zestig) zich niet meer exclusief te manifesteren, bleek te algemeen. Sengers: 'Het gevolg is niet alleen dat de kerk tegenwoordig onmachtig is veel leden aan zich te binden, maar ook dat de leden die er zijn zich onvoldoende bij de kerk betrokken voelen. Die betrokkenheid is van vitaal belang, omdat dergelijke leden eerder geneigd zijn zich in te zetten bij zaken als geldinzameling of ander vrijwilligerswerk. In sommige protestantse kerken wordt van je verwacht dat je tien procent van je inkomen aan de kerk geeft. Daarmee kun je een organisatie draaiende houden en nieuwe activiteiten ontplooiën.'

Afgeladen

'Vanaf het moment dat de emancipatie van de katholieken bewaarheid werd, viel een belangrijk aspect van de beloning voor de leden weg. De generatie die opgroeide in de jaren zestig wist niet meer zo goed wat ze met de kerk aanmoest, en hebben het geloof ook niet meer doorgegeven aan hun kinderen. De kerk had in maatschappelijk opzicht weinig meer te bieden en onderscheidt zich niet van andere instituties; sinds 1960 is daar weinig verandering in gekomen.'

Ter vergelijking bezocht Sengers tijdens zijn bezoek aan de VS ook enkele kerken. Hij deed er enkele maanden literatuuronderzoek bij de bekende de rational choice-onderzoeker professor Roger Flinke op Pennsylvania State University. De verschillen tussen kerken in Nederland en de VS zijn opvallend. Sengers: 'De kerk leeft in de VS veel sterker. Ik was verbaasd over de studentendiensten die ik wel eens bezocht. De kerk was afgeladen en als er geknield gebeden moest worden dan deden alle aanwezigen mee. En na de dienst komt niet zelden de pastoor op je af om te vragen wat je van de mis vond en of je volgende week weer komt.'

Volgens Sengers is een van de grote verschillen met Nederland, dat de kerk in de VS veel devianter is. 'In de VS zijn issues als abortus en euthanasie in de katholieke

kerk zeer omstreden. Ik ben in een kerk geweest met een altaar speciaal voor gebeden ten bate van geaborteerde kinderen. Ik ben er geen voorstander van dat dat in Nederland ook gebeurt, maar het geeft wel aan wat het effect is van een meer extreme houding. In Nederland zie je ook wel dat de meer conservatieve kerken relatief succesvol zijn. De kerk van Opus Dei op de Keizersgracht in Amsterdam is bijvoorbeeld heel mooi gerestaureerd. Zij hebben daar de middelen voor.'

Recruteren

Niet alleen deviantie, ook het actiever werven van leden biedt kansen op succes. Sengers geeft een voorbeeld: 'Het actief werven van leden geldt niet alleen voor de katholieke kerk in de VS. Ik heb tijdens een bezoek aan Salt Lake City kennis gemaakt met een van oorsprong Duitse advocate die sinds een jaar in de VS woont. Omdat zij ook een tijdje voor het Joegoslavië-Tribunaal in Den Haag heeft gewerkt, sprak ze ook goed Nederlands. Toen ze in Den Haag werkte, woonde ze in huis met een Amerikaanse Mormoonse. Door haar is ze tot het Mormoonse geloof bekeerd. Binnen een jaar woonde ze in de VS in Salt Lake City.'

Ook bij de meer sekte-achtige organisaties zie je dat leden een hoge prijs willen betalen. De reden: de betreffende sekte doet een grote belofte in religieuze zin.

De rational-choice-theorie leent zich ook voor voorspellingen over de islam in Nederland. Een extreem standpunt en het actief recruterende van leden bepalen volgens Sengers het succes van een aantal moslimorganisaties. Dergelijke verenigingen werven onder jongeren die in economisch opzicht weinig perspectief hebben. Sengers: 'Ik denk dat er altijd extremistische organisaties zullen bestaan. De gebeurtenis van 11 september is daar een extreem voorbeeld van. Anderzijds zal ook onder moslims een groot deel emanciperen. De AEL is daar een goed voorbeeld van. Zij strijden voor gelijke rechten op basis van democratische waarden.'

Heil

Deviantie en actief wervingsbeleid mogen dan succesfactoren zijn, een kant-en-klaar marketingconcept voor de katholieke kerk heeft Sengers niet. De verwachting is wel dat de kerken kleiner zullen worden. Ook ziet hij veel heil in initiatieven die door jongeren zelf worden ontplooid. 'In een eventueel postdoctoraal onderzoek zou ik onderzoek willen doen naar de vernieuwingen in kerkelijk Nederland, zoals bijvoorbeeld de alfa-cursus. In deze cursus wordt veel uitleg gegeven over de bijbel, hoe je moet bidden en wat de heilige communie inhoudt tijdens de dienst. Deze cursus loopt heel goed. In de protestantse kerken is de beweging Willow Creek actief in het benaderen van rand- en buitenkerkelijken.'

Volgens Sengers zal er altijd een behoefte zijn aan religieuze organisaties. Onderzoek toont aan dat sinds de jaren zestig de helft tot 75 procent zich religieus voelt. Dit getal is de afgelopen veertig jaar min of meer stabiel gebleven. Voor religieuze organisaties geeft dat hoop, maar die moeten daar wel goed op inspelen. Alleen het uitdragen van een religieuze boodschap is niet voldoende. Verschil-

lende initiatieven lijken goed aan te slaan. De laatste tijd loopt de kerk weer langzaam iets voller met jonge gezinnen die steeds meer behoefte krijgen aan bezinning en op zoek gaan naar de wortels van het christendom en de eigen cultuur. Onlangs meldde Vrij Nederland dat bijbelstudie groepen sterk in populariteit toenemen, met name onder dertigers. De bijbel is de bakermat van de Westerse beschaving, maar de inhoud is bij veel jongeren nauwelijks meer bekend. Sengers: 'Deze initiatieven zijn vooral van protestante kerken, in de katholieke kerk zie je bijvoorbeeld dat de wereldjongerendagen heel succesvol zijn. Je

gaat dan een paar dagen naar Parijs waar je met een groep gelijkgezinde jongeren discussieert over het geloof, maar daarnaast gewoon een leuke tijd hebt met jongeren uit de hele wereld, dat is iets dat aanslaat bij hen.'

Marlies Eijnsink is redacteur van Facta

Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders; Opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 vanuit rational-choice perspectief door Erik Sengers (1971). Promotie onderzoek aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht.

Karel Dobbelaere over trends in katholieke godsdienstigheid

Kurt De Wit

Op uitnodiging van de Vlaamse Vereniging voor Sociologie gaf prof.dr. Karel Dobbelaere op 3 juni 2003 in Brussel een lezing over *Trends in katholieke godsdienstigheid*. Karel Dobbelaere is emeritus aan de Katholieke Universiteit Leuven en de Universiteit Antwerpen en voormalig voorzitter en huidig algemeen secretaris van de Société Internationale de Sociologie des Religions (www.sisr.org). Hij is een pionier in het onderzoek naar secularisering en verzuiling en publiceerde zijn recentste bevindingen, die de basis vormden voor zijn lezing, in het *Tijdschrift voor Sociologie**.

De trend in katholieke godsdienstigheid in België en elders in Europa is duidelijk en genoegzaam bekend. De deelname aan katholieke rituelen nam vanaf het midden van de jaren zestig sterk af en bleef ook na de jaren zeventig verder, weliswaar minder snel, dalen. Vooral de deelname aan de (wekelijkse) mispraktijk is spectaculair naar beneden gegaan. In België ging begin jaren zestig

nog zo'n 50 procent van de bevolking elke week naar de mis. Nu is dit cijfer gedaald tot zo'n 10 procent. Eenzelfde, maar niet altijd even uitgesproken daling is te zien bij de zogenaamde overgangsrituelen. Het aantal kerkelijke huwelijken nam in België op dertig jaar met bijna 37 procent af, het aantal doopsels met bijna 30 procent. Deze trends doen zich voor in alle leeftijdscohorten, maar het sterkst bij de jongeren. Dat verklaart mee waarom het aantal kerkelijke begrafenisser veel minder terugviel, met slechts 7,7 procent op dertig jaar. Het verschil naar leeftijd wordt duidelijk als we kijken naar het percentage dat zich onkerkelijk noemt. Bij de vooroorlogse generatie (geboren voor 1940) noemt 25 procent zich onkerkelijk, bij de generatie geboren na 1970 loopt dit al op tot 55 procent. Zichzelf als 'onkerkelijk' zien, betekent echter niet automatisch dat deze mensen ook geen belang hechten aan religieuze rituelen. Vele ouders zullen bijvoorbeeld hun kinderen wel lessen godsdienst laten volgen tot zij hun plechtige communie gedaan hebben (op twaalfjarige leeftijd).

Niet alleen wat betreft de rituelen, ook wat betreft de betekenis, de inhoud van het geloof is er wat aan de hand. Uit het Europees Waarden Onderzoek blijkt dat het geloof in god significant daalt tussen 1981 en 1999 en dat het geloof in 'god als persoon' – dit is de christelijke opvatting over god – al laag was en nog steeds lager wordt. God is voor veel mensen eerder 'een kracht' of 'een geest' en ook bijvoorbeeld het geloof in een leven na de dood wordt door velen op een niet-christelijke manier ingevuld, bijvoorbeeld als reïncarnatie.

Al deze trends doen zich niet alleen in België voor, maar in heel West-Europa, althans bij het katholieke deel van de bevolking en met Italië op heel wat punten als uitzondering. Dobbelaere stelt deze trends niet alleen vast, hij gaat ook op zoek naar een verklaring. Hij vindt die in de mede door hemzelf ontwikkelde secularisatietheorie. Deze theorie stelt dat onder invloed van functionele differentiatie de maatschappij zich opdeelt in autonome deelsystemen (economie, politiek, wetenschap, ...) en dat godsdienst niet langer deze systemen overkoepelt, maar ook één van de deelsystemen wordt. Dit ondermijnt de geloofwaardigheid van de traditionele godsdiensten, die nu moeten concurreren met zowel a-religieuze en niet-religieuze als religieuze zingevingsystemen. Zo'n pluralistische religieuze 'markt' bevordert een daling van de kerkbetrokkenheid.

Deze laatste stelling is interessant, omdat zij lijnrecht ingaat tegen wat een andere hedendaagse godsdienstsociologische theorie, de Rational Choice Theory (RCT), voorspelt. De RCT stelt immers dat er een latente individuele religiositeit aan de vraagzijde is, die manifest wordt als er een actieve competitie is tussen religieuze 'firma's' aan aanbodzijde, op voorwaarde dat er religieus pluralisme is en de overheid zich niet mengt in de aanbodzijde. In een religieus pluralistische maatschappij voorspelt deze theorie met andere woorden een stijging van de kerkbetrokkenheid.

Dobbelaere kon de relatie tussen secularisering en individuele kerkbetrokkenheid gedetailleerd nagaan aan de hand van de Europese RAMP-studie, wat staat voor Religious And Moral Pluralism. Op basis van een bevraging van 6100 katholieken en eerste generatie onkerkelijk voormalig katholieken besluit hij dat de secularisering wel degelijk een negatieve impact heeft op kerkbetrokkenheid. Bovendien, hoe meer religieus pluralistisch een land of regio is, hoe lager de deelname aan de kerkpraktijk is. Zo is bijvoorbeeld in een 'katholiek' land als Polen de maandelijkse mispraktijk nog 78 procent, terwijl dit in een religieus gemengd land als Nederland slechts 26 procent is.

Maar waarom ligt het keerpunt dan in de jaren zestig? De functionele differentiatie en rationalisatie die de 'moderniteit' kenmerken, zijn toch al langer aan de gang? Deze processen tastten volgens Dobbelaere inderdaad al langer het geloof in 'god als persoon' en andere geloofspunten aan. Het opvolgen van rituelen bleef daarentegen lange tijd intact. Deze rituelen werden echter niet langer als deel van een religieuze traditie beleefd, maar leefden voort omwille van de culturele traditie van een land of de familietraditie. Bij een begrafenis bijvoorbeeld is de priester

niet langer de leider van het ritueel, maar de uitvoerder van de beschikkingen van de begrafenisondernemer of de familie (een mis met aangepaste teksten, muziek, enz.). Wanneer dan in de jaren zestig alle vormen van autoriteit ter discussie gesteld worden, wordt het veel minder vanzelfsprekend om de 'verplichte' rituelen, de door sociale controle in stand gehouden publieke gedragingen, in stand te houden. De publieke gedragingen worden met andere woorden aangepast aan een veralgemeend persoonlijk ongeloof en sindsdien werkt de sociale controle in feite in de andere richting.

Deze dalende kerkbetrokkenheid brengt met zich mee dat het verzet tegen laïcisering (politieke ingrepen op basis van andere dan religieuze zingevingsystemen) zal afnemen en dat de aanhang van partijen die daar toch een prioriteitspunt van maken, zal wegglijden. De kerk zelf, die haar standpunten niet meer algemeen kan doordrukken door de verzwakking van haar politieke arm, kan alleen nog hopen dat zij invloed heeft op individuele gewetens. Een hoop die grotendeels ijdel lijkt, gezien de trends en processen die Dobbelaere aangeeft.

Kurt De Wit is redacteur van Facta. Hij is verbonden aan het Centrum voor Onderwijssociologie, Departement Sociologie, Katholieke Universiteit Leuven

* Karel Dobbelaere - Trends in katholieke godsdienstigheid eind 20ste eeuw : België vergeleken met West- en Centraal-Europese landen. – In: *Tijdschrift voor Sociologie* 24 (2003) 1 p. 9-35.

Multiculturaliteit in de strafrechtspleging

Frank Bovenkerk, Mieke Komen en Yücel Ye ilgöz

Den Haag : Boom Juridische uitgevers, 2003. – 212 p. – ISBN 90 5454 301 9, € 27,50

Een aantal wetenschappers dat al vroeg de nadruk legde op de culturele aspecten van de multiculturele samenleving, is te vinden bij het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht. In 1999 werd hier het interdisciplinaire onderzoeksprogramma 'Multiculturaliteit in Misdaad en Strafrechtspleging' opgezet. Het boek *Multiculturaliteit in de Strafrechtspleging* is een van de eerste producten van deze groep. De focus ligt op culturele aspecten van criminaliteit. Dat varieert van zogenaamde 'culturele delicten', zoals eerwraak, tot verschillen in 'reguliere' misdaadsoorten bij diverse bevolkingsgroepen. Veel aandacht is gewijd aan de praktijk binnen het politieapparaat, gevangeniswezen, reclassering en slachtofferhulp. Het zwaartepunt ligt bij de 'grote vier' minderheidsgroepen in Nederland die relatief vaak in aanraking komen met politie en justitie: Turken, Surinamers, Antillianen en Marokkanen. De algemene tendens is dat multiculturalisme in de strafrechtspleging grote nadelen heeft, al is een zeker pluralisme soms wel degelijk gewenst.

Geen snelle recepten

Gezichtspunten en bouwstenen voor een andere aanpak van Antilliaanse jongeren

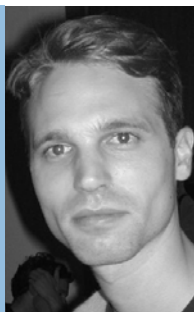
Hans van Hulst

Amsterdam : Aksant, 2003. – 70 p. – ISBN 90 5260 087 2, € 10,-

Het rapport *Geen Snelle Recepten* dat de antropoloog Hans van Hulst voor het Ministerie van Justitie schreef, gaat in op de specifieke probleemgroep van de Antilliaanse jongeren. De aandacht is vooral gericht op de sociaal-economische verklaringen en niet op de (eventuele) culturele verklaringen van het opvallend hoge criminaliteitscijfer onder deze bevolkingsgroep. Van Hulst analyseert deze criminaliteit als onderdeel van een 'meervoudige problematiek' van de 'Antilliaanse volksklasse', dat zowel maatschappelijk, ideologisch en existentieel is. Het beleid kan pas effectief zijn als beseft wordt dat het bij de Antilliaanse volksklasse gaat om een tweevoudige hoop op lotsverbetering:

Gesignaleerd

Martijn Wit,
Faculteit Bestuur,
Bedrijf en Techno-
logie, Universiteit
Twente

zowel om ontsnapping aan armoede als om erkenning en respect. Hierdoor moet er een 'paradigmawisseling' plaatsvinden, en dient de aandacht te verschuiven van de problemen die Antillianen veroorzaken, naar de problemen binnen de Antilliaanse gemeenschap zelf. 'Een aanpak van criminele jongeren alleen is slechts symptoombestrijding.'

Schimmige werelden

Nieuwe etnische groepen en jeugd-criminaliteit

M. Kromhout en M. van San

Den Haag : Boom Juridische uitgevers ; WODC, 2003. – 154 p. – ISBN 90 5454 319 1

De laatste jaren is er sprake van een toenemende criminaliteit bij andere minderheidsgroepen dan de 'grote vier'. Meer dan de helft van de allochtone jeugdige verdachten heeft andere wortels: Oost-Europeanen, Chinezen, Afghanen, Angolezen, Somaliërs en een toenemend aantal West-Europeanen. In het rapport *Schimmige werelden* wordt dit stijgende criminaliteitscijfer onder de nieuwe etnische groepen geanalyseerd en worden preventieve maatregelen aanbevolen. De auteurs noemen verschillende risicofactoren die zijn waar te nemen bij nieuwe etnische groepen, zoals werkloosheid, leerschietstand, het ontbreken van een sociaal netwerk, trauma's, langdurige asielprocedures en acculturatieproblemen. De preventie zou gericht moeten zijn op het verkleinen van deze risicofactoren door welzijnswerk, betere toegang tot onderwijs, kortere asielprocedures en psychosociale hulpverlening.

Een wereld van verschil

Psychologen en pedagogen in een multiculturele samenleving

Karl Catteeuw & Hans Van Crombrugge (red.)

Antwerpen : Garant, 2003. – 112 p. – ISBN 90 4411 330 5, € 12,90

Ook in de psychologie en pedagogiek groeit de aandacht naar culturele verschil-

len. In 2001 organiseerde de Leuvense Afgestudeerden in de Psychologie en de Pedagogiek (LAPP) een studiedag hierover, die resulteerde in het boekje *Een Wereld van Verschil*. De bijdragen gaan in op de acculturatieproblematiek bij migranten in België en de praktische problemen waarmee deze kampen in het onderwijs en de gezondheidszorg. Ten grondslag aan deze artikelen ligt de 'crossculturele' psychologie, waarbij geprobeerd wordt cultuurverschillen in gedrag te verklaren, overigens zonder universele wetmatigheden in gedragspatronen te ontkennen. Deze benadering wordt doorgetrokken naar de specifieke problemen waarmee het 'multiculturele België' te kampen heeft, waarbij ook de acculturatieproblemen van de autochtone Belgen aan de orde komen.

Trouwen over de grens

Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland

Erna Hooghiemstra

Den Haag : Sociaal en Cultureel Planbureau, 2003. – 224 p.

– (Boek ; 2003-5). – ISBN 90 377 0087 X, € 24,-

Een ander aspect van de multiculturele samenleving dat recentelijk veel aandacht heeft gekregen, is de 'huwelijksmigratie'. Driekwart van de in Nederland wonende Turken en Marokkanen vindt zijn of haar huwelijkspartner in het land van herkomst. In haar proefschrift *Trouwen over de Grens* onderscheidt Erna Hooghiemstra drie niveau's om dit fenomeen te verklaren. Op het niveau van de 'wijde omgeving' zijn dat de hoge migratiedruk in de landen van herkomst, de instandgehouden banden met het land van herkomst en de toegenomen diversiteit binnen de immigrantengroepen in Nederland. Op het niveau van de 'directe omgeving' gelden als verklaring de beperkte omgang tussen de familiebanden en de traditionele relatievormingspatronen. Het niveau van de 'persoonlijke voorkeuren' betreft vooral de constatering dat er weinig contact is tussen de seksen binnen de bevolkingsgroepen in kwestie binnen Nederland. Aardig is dat Hooghiemstra veel aandacht besteedt aan de verschillen in opleiding en emancipatie tussen allochtone mannen en vrouwen, en aan het fenomeen van (hoogopgeleide) allochtone vrouwen die een (hoogopgeleide) huwelijkspartner in het land van herkomst zoeken.

Zorgen over economische groei

Henk de Vos

Na jaren van hoge economische groei zitten we nu in een recessie. Economische groei is de jaarlijkse procentuele toename van het bruto binnenlands product (BBP). Nog maar kort geleden waren we gewend aan percentages van drie procent of meer. Nu zitten we al een paar kwartalen op nagenoeg een nulgroei. Deze cijfers krijgen veel aandacht van de politiek en de media. Als een aanvankelijk berekende nulgroei naderhand blijkt toch nog een groei van 0,1 procent te zijn geweest, dan komt dat groot in de krant. Politici, economen en ondernemers pleiten voor loonmatiging, bezuiniging op de sociale zekerheid, weer langer werken en meer geld naar onderwijs en innovatie. De econoom Kenneth Boulding noemde het BBP één van de grootste uitvindingen van de twintigste eeuw, qua invloed te vergelijken met de auto. Heel wat mensuren worden gestoken in het zo goed en zo snel mogelijk registreren van veranderingen, hoe klein ook, van dit cijfer. En de invloed van veranderingen zijn groot: op beslissingen van politici, ondernemers, werknemers en consumenten. Is de economische groei al die zorg en aandacht wel waard? En moeten sociologen daar ook iets van vinden? Daarvoor moeten we kijken naar de achtergrond van de cijfers.

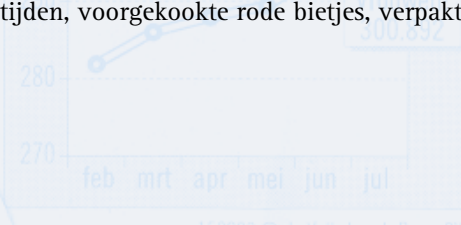
Ons BBP is de marktwaarde van alle finale goederen en diensten die in ons land zijn geproduceerd. Gezien vanuit de finale bestedingen bestaat het leeuwendeel uit de consumptieve bestedingen (ruim 70 procent). Daarna komen de investeringen in bedrijfsgebouwen, machines, woningen, wegen etc. (ruim 20 procent). De rest bestaat voornamelijk uit het saldo van export en import. In de laatste halve eeuw is het BBP zeer sterk gestegen, ook als je rekening houdt met gestegen prijzen.

Ook als we het uitsluitend zien als een indicator voor economische activiteit, heeft het BBP tekortkomingen. Zo wordt de waarde van de informele productie (wat gezins- en familieleden, burens en vrienden voor zichzelf en voor elkaar doen) er niet in meegenomen. Eén van mijn economiehandboeken zegt daarover dat de informele productie moeilijk is te meten omdat de kwaliteit van persoon tot persoon verschilt. En bovendien is moeilijk te bepalen wat

er wel en niet toe gerekend moet worden. Huishoudelijk werk wel, want dat kan ook door een betaalde hulp in de huishouding gedaan worden. Maar ook het gezellig maken van je huis, omdat je daar een "stylist" voor zou kunnen inhuren? Of het zoeken naar een partner, omdat je ook een bemiddelingsbureau kunt inschakelen? Het zijn dit soort praktische problemen die economen als verontschuldiging aanvoeren. Als we het niet precies kunnen meten en als we zelfs niet precies weten wat het is, laten we het dan maar helemaal buiten de boeken houden.

Een ander probleem is dat in het BBP bestedingen worden meegenomen om negatieve neveneffecten van economische productie te repareren. Als landbouw en industrie het water vervuilen, dan wordt de negatieve waarde daarvan niet van het BBP afgetrokken. Integendeel, de bestedingen aan waterzuivering worden er bij opgeteld en tellen dus mee als economische groei. Ander voorbeeld: als er door toename van economische activiteiten meer verkeer op de weg is en er daardoor meer verkeersslachtoffers vallen, dan dragen de extra kosten van medische zorg en arbeidsreïntegratie juist bij aan het BBP, in plaats van dat ze daar van af worden getrokken. Eigenlijk gaat economische groei dus met kosten gepaard en het is zelfs niet zeker dat die altijd hoger zijn dan de opbrengsten. Dit deed de Nederlandse econoom Jan Pen al in 1977 verzuchten: 'Wij weten (...) niet zeker of er thans in de Westelijke landen nog een welvaartsgroei aan de gang is. Wij vermoeden van wel, maar tevens dat dit niet meer zo heel lang zal duren.'

Economen maken zich dus enerzijds zorgen over een te geringe economische groei, maar anderzijds ook over de gebrekkige meting ervan. Daar komt echter nog een andere zorg bij, namelijk die van de socioloog. Sociologisch gezien is economische groei voor een onbekend deel een verandering in de aard van de sociale relaties door een proces van monetarisering. Het is waar te nemen aan een groot scala van verschijnselen, zoals: de uitbreiding van de schappen van de supermarkt met voedingsmiddelen in steeds verdere fases van bereiding (kant-en-klaar-maaltijden, voorgerekookte rode bietjes, verpakte gemengde

Symposium 'De patiënt als mede-onderzoeker: Naar vraaggestuurd onderzoek'

Op vrijdag 12 december organiseert de redactie van *Medische Antropologie* een symposium over het patiëntenperspectief in onderzoek onder de titel 'De patiënt als onderzoeker'. Het symposium zal gehouden worden in het Spinhuis, het Instituut voor Sociologie en Antropologie van de Universiteit van Amsterdam, Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam. Tijdens het symposium zal over bovengenoemd thema gediscussieerd worden aan de hand van papers van deelnemers. De volgende vragen zijn een richtlijn voor de te schrijven papers:

- Op welke manier kunnen/moeten patiënten betrokken worden bij het formuleren van onderzoeksvragen, als men vanuit een patiëntenperspectief wil werken?
- Moeten patiëntenorganisaties een rol spelen in het selecteren van bij het onderzoek te betrekken patiënten?
- Moeten andere vormen van onderzoeksrapportages gezocht worden, die voldoen (ook) aan de wensen van patiënten(organisaties)?
- Hoe kan de medewerking van patiënten bij onderzoek worden erkend en de legitimiteit van het onderzoek in de ogen van patiënten gewaarborgd worden?

- En door welke "losse, informele en tijdelijke structuren" kunnen vertrouwen en wederzijds begrip en respect worden ontwikkeld? De organisatoren van het symposium zijn vooral geïnteresseerd in bijdragen die concrete voorbeelden van patiëntgestuurd onderzoek beschrijven en kritisch onderzoeken. Vertegenwoordigers uit de 'patiëntenwereld' worden uitdrukkelijk uitgenodigd een bijdrage te leveren, in de vorm van een paper of als kritische deelnemers aan de discussie. Een verkenning van het thema van de hand van Stuart Blume en Geerke Catshoek is te vinden in het laatste nummer van *Medische Antropologie* (15/1). Een selectie van de bijdragen aan het symposium zal gepubliceerd worden in het juni-nummer van dit tijdschrift in 2004.

Aanmelding voor deelname aan het symposium kan tot 15 november, bij Annelies Dijkstra bij voorkeur schriftelijk (Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam) of per email (mau@pscw.uva.nl). Het maximale aantal deelnemers is 35. Inschrijving gebeurt in volgorde van binnenkomst. Deelnamekosten zijn 15 Euro te voldoen bij aankomst op het symposium. Alle deelnemers krijgen tevoren een set met papers toegestuurd.

Wie een paper wil schrijven dient uiterlijk 15 oktober een titel met korte samenvatting op te sturen naar Annelies Dijkstra. De paper zelf moet 15 november binnen zijn (zelfde adres).

Call for information

The Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (ITF) wants to stimulate primary research about the Holocaust and encourage international exchange between scholars. If you are either currently conducting research or are aware of someone doing so, would you please be so kind as to provide me with the information requested below:

- 1) Your name and title;
- 2) The title or preliminary title of your thesis or on-going research;
- 3) Your current institution or other affiliation(s);
- 4) The name of your dissertation advisor (if you are a Ph.D. candidate);
- 5) If your research is a part of a larger project;
- 6) A very brief abstract of your thesis;
- 7) May we publish your information in an on-line database if we decide to present the overview in that way?

Address: Martin Fredriksson, Project assistant, The Uppsala Programme for Holocaust and Genocide studies, Uppsala University, tel. +46 (0)18 - 24 75 74, +46 (0)73 - 780 42 34, e-mail: martin.fredriksson@multietn.uu.se

sla), de opkomst van de bedrijfstak van huishoudmanagers, "professional organizers", huisregelaars, "life-coaches" en gemaksdiensten, kinderopvang, thuiszorg, relatiebemiddeling, verzorgingstehuizen, maatschappelijk werk, commerciële vrijetijdsbesteding, communicatiemedia om over afstand het sociale leven in stand te houden (mobiele telefoon, e-mail), schuldhulpverlening, jeugdzorg, misdaadbestrijding als vervanging van sociale controle.

Als je er één keer oog voor hebt, dan is deze opsomming nog gemakkelijk uit te breiden. Steeds gaat het om een verschuiving van wat mensen om niet voor elkaar doen naar de markt- en/of de overheidssector. En het proces lijkt zichzelf te versterken. Als we minder voor elkaar doen, hebben we meer geld nodig om diensten aan te schaffen en moeten we dus meer betaald gaan werken. Dat doet het aanbod van arbeid toenemen ten behoeve van nieuwe vormen van betaalde dienstverlening. En de toename van betaald werk schept de vraag naar die diensten. De boeiende vraag is waar het evenwicht ligt. Heeft het huis van de toekomst nog een keuken? Hebben we straks allemaal een betaalde "life-coach" (of zijn we er één)?

Wij sociologen denken natuurlijk dat het nooit zo ver komt. Wij weten dat persoonlijke relaties van onderlinge hulpverlening meer zijn dan een middel om bepaalde diensten te verkrijgen. Het zijn die relaties zelf die we op zich waarderen en die we niet kunnen missen. Die we nodig hebben voor onze gezondheid. Als we persoonlijke wederkerigheid en steun ontberen, is dat slecht voor onze hart- en bloedvaten, voor ons immuunsysteem en onze hormoonhuishouding. Dat houden met geld gekochte diensten niet tegen. Maar de extra uitgaven voor de gezondheidszorg die ontstaan door de afname van die persoonlijke wederkerigheid, worden nu als economische groei beschouwd. En al die economen, politici en ondernemers maar roepen dat die groei hoger moet. Dat zijn de *sociologische* zorgen om de economische groei. De zorgen die Durkheim al had, een eeuw geleden.

John Urry's nieuwe reg

Anton Schuurman & Gert Spaargaren

Urry als creatieve veelschrijver

Veel sociale wetenschappers zullen bij de naam Urry direct denken aan *The end of organised capitalism* (1987) en aan *Economies of signs and space* (1994), boeken over het veranderende karakter van de moderne samenleving die hij samen met Scott Lash heeft geschreven en waarmee hij naamsbekendheid verwierf. De stapel boeken en artikelen die de uit Lancaster (UK) afkomstige John Urry inmiddels achter zijn naam heeft, is indrukwekkend. Hij siert zijn schrijfsels met titels die blijven hangen, zoals bijvoorbeeld zijn *Tourist gaze* (1990) of *Consuming places* (1995). Met deze boeken vestigde hij zijn reputatie in de wereld van vrije tijd, toerisme en recreatie. Toch is hij geen socioloog die zich in een specialisme laat opsluiten, want hij schrijft net zo gemakkelijk over natuur (*Contested natures* - 1998) of mobiliteit (*Immobile mobiles* - 2002). Wel kenmerkend voor Urry als socioloog (overigens is hij opgeleid als econoom) is, al vanaf het begin van zijn carrière, zijn aandacht voor de ruimtelijke aspecten van de sociologie, zoals die bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in zijn samen met Derek Gregory uitgegeven bundel *Social relations and spatial structures* uit 1985.

De thema's die hij aanpakt, worden behandeld op een creatieve manier die tegelijkertijd hedendaags en alledaags mag heten en die een grondige kennis verraadt van het vakgebied van de algemene sociologie. De taak en toekomst van die algemene sociologie staan met name centraal in zijn laatste twee internationaal wijdverbreide en gelezen boeken *Sociology beyond societies* en *Global complexity*. In het eerste boek laat hij vooral de noodzaak van een nieuwe sociologie zien. In het tweede suggereert hij dat de complexiteitstheorie mogelijk de weg is waarlangs antwoord kan worden geven op de nieuwe vragen.

Redenen genoeg dus om John Urry uit te nodigen om een dag door te brengen in Wageningen en hierover te spreken. Dit bezoek omvatte een drukbezochte publieke lezing, maar ook een groepsinterview dat door studenten was voorbereid na bestudering van *Sociology beyond societies*. 's Avonds was Urry te gast bij 'Giddens-kring', een groep van oorspronkelijk met Wageningen verbonden, maar intussen over meerdere universiteiten uitgezworven sociale wetenschappers. Daar oogstte hij bewondering voor zijn sociologische verbeeldingskracht, maar werd hij ook doorgezaagd over een paar van zijn 'nieuwe regels' voor de sociologie van de 21st eeuw die voor verwarring en conceptuele problemen zouden zorgen. Het bijgaande interview is gebaseerd op deze drie activiteiten¹.

1. Wij danken dan ook onze mede-organisator Peter Oosterveer, de aanwezigen bij de lezing en de discussie, de studenten die deel hebben genomen aan het Urry-college (Gerie Jonk, Maaïke Knol, Agnes Kroese, Lenie Putman, Sanneke Kloppenburg, Sarah Stattman, Rein van Zuuren); de aanwezige leden van de Giddens-groep (Hans Bruyninx, Wessel Jansen, Kris van Koppen, Tuur Mol, Hans Mommaas, Rien Munters, Hugo van der Poel, Jan van Tatenhoven, onze 'visiting guest' Fred Buttel) van wier ideeën en input wij hier mede rapporteren.

els voor de sociologie

foto's: Guy Ackermans

Wat voorafging

De thematiek die u in Sociology Beyond Societies behandelt, kondigt zich eigenlijk al aan in uw beide boeken met Scott Lash uit de jaren 1987 en 1994. Het eerste - End of Organized Capitalism - is een verbazingwekkend vroege analyse van de ruimtelijke veranderingen van het kapitalisme van voor de val van de Berlijnse muur en de zegetocht van het internet. Het tweede - Economies of Signs and Space - gaat een stap verder en introduceert voor het eerst woorden als flow, netwerk, globalisering. In welke context gebeurt dit?

In de jaren zeventig waren de conferenties van de *socialists economists* en hun tijdschrift *Capital and Class* erg belangrijk. Ook rond *Marxism Today*, het tijdschrift van

de Britse Communistische Partij, werden hevige discussies gevoerd. Het centrum hiervan vormde Stuart Hall. Er was een soort marxistisch gistingsproces gaande. Hier werd zaken als Thatcherisme bediscussieerd en de veranderde aard van de industriële klasse. Wat Scott Lash en ik toen zagen was de geweldige de-industrialisering die gaande was. Het einde inderdaad van een nationaal georganiseerd kapitalisme. Wij wilden een antwoord geven dat verder ging dan het marxistische Althusseriaanse en Poulantziaanse debat, beter ook dan de antwoorden van het functionalisme van Parsons en Merton.

Na 1990 begint dan de discussie over globalisering. *Theory, Culture and Society* kwam met een speciale dubbel aflevering over *Global Culture*. Wat ook erg belangrijk was in die tijd, was het werk van Ulrich Beck over de risicosamenleving. Beck kwam toen al veel naar

Engeland om zijn boodschap uit te dragen en die sloeg stevig aan. De val van de Berlijnse muur en alles wat ermee samenhang begonnen betekenis te krijgen in sociologisch opzicht. Persoonlijk had ik meer aandacht gekregen voor thema's als vrije tijd, toerisme, de betekenis van 'plaatsen' en de cultuurindustrie. En dan was er natuurlijk de input van Scott Lash *who always likes to be ahead of the game*.

Met de *global modernity* discussie ontwikkelden we ook betere termen om grip te krijgen op wat er gebeurde. Het einde van het georganiseerde kapitalisme was als trefwoord wel goed, maar inhoudelijk nog weinig ingevuld. Het ging erom woorden te vinden *beyond the nation states* als prototypische sociale systemen, concepten die de nieuwe mondiale betrekkingen beter kunnen weergeven, zoals bijvoorbeeld de begrippen *mobilities*, *hybrids* en *complexities* die ik nu verder aan het uitwerken ben. Niet dat de moderne wereld nu ineens complex is geworden in de betekenis van ingewikkeld, maar de systeemkenmerken ervan zijn complex.

Ontwikkeling van een nieuwe sociologie

Daarmee komen we bij het thema van uw laatste twee boeken, waarin u de noodzaak voor een nieuwe sociologie laat zien en de richting ervan probeert aan te geven. Wanneer we nu eerst naar Sociology Beyond Societies gaan, dan valt op dat u daar nadrukkelijk over metaforen spreekt en niet over concepten. Waarom?

We staan nog maar aan het begin van het opnieuw ontwerpen van de sociologie. In dit boek heb ik de noodzaak ervan aangegeven. Een van de redenen is dat we onze wereld als complex ervaren. Je kunt echter niet de pretentie hebben om zomaar in een keer een nieuwe, voldragen theorie met strak omliggende concepten neer te zetten. In zo'n geval zijn metaforen veel meer geëigend. Het werken met metaforen is minder normatief en voorschrijvend. Ze geven wel richting, maar zijn toch nog kneedbaar, flexibel. Voor mij zijn metaforen primair ideeën genererende begrippen, al kun je wel discussiëren natuurlijk over het waarheids- of realiteitsgehalte van de metaforen in kwestie. Het begrip fluid bijvoorbeeld begint metaforisch, maar kan uiteindelijk 'echte sociologie' worden via onderzoek en het bredere gebruik ervan in de beroepsgroep. Zo'n begrip ontwikkelt zich natuurlijk door discussie en kritiek.

In hun boek Global Transformations proberen David Held c.s. de gevolgen van de globalisering al wel direct meer in concepten te gieten.

Ja, dat is zeer bruikbaar boek. Het brengt globalisering zinvol in kaart. Hun begrippen van extensiteit, intensiteit, reikwijdte en impact geven een goede ingang tot het debat over globalisering. Zij zijn echter vooral op ontwikkelingen ten aanzien van de natie-staat gericht, op kwesties van veranderende politiek, burgerschap en dergelijke. Het boek is meer politicologisch dan sociologisch. Het gaat hen niet om de aard van het 'maatschappelijk leven' op wereldschaal, om verschillen tussen sociale systemen. Het boek gaat nauwelijks in op technologieontwikkeling en de manieren waarop mensen hun dagelijks leven - ook

zintuiglijk - beleven. Vandaar dat hier nog een reeks van vragen ligt voor een sociologie van de globalisering.

U toont veel waardering voor Castells' triologie The Information Age. Uw termen van scapes, networks, flows en fluids beschouwt u als uitwerkingen van zijn netwerk-begrip.

Castells triologie is ongetwijfeld een van de meest interessante werken in de sociale wetenschappen van de afgelopen tijd. Ik denk echter dat hij in zijn triologie wat meer had kunnen zeggen over de onderliggende structuren van de netwerksamenleving. Van zijn *opus magnum* krijg ik de indruk dat hij het theoretisch vocabulair van 'netwerken' er in een laat stadium in heeft gevoegd. Het is niet echt geïntegreerd. In *Global Complexity* grijp ik expliciet terug op Castells en geef ik ook aan voort te bouwen op zijn begrip netwerkmaatschappij. Ik heb echter geprobeerd de netwerkmaatschappij verder te theoretiseren door een onderscheid te maken tussen *regions*, netwerken en *fluids*. Daarnaast voeg ik er een meer expliciete reflectie op de rol van materiële objecten of technologie aan toe. Castells spreekt weinig over technologie. Als hij het over netwerken heeft, heeft hij het meer over sociale netwerken, terwijl het mij ook juist om mensen én objecten gaat.

In feite is dat de tweede reden (naast globalisering) waarom voor u de sociologie moet veranderen. Er is geen op zich staand 'sociaal domein', net zomin als natuur of objecten een eigen domein vormen. U gebruikt het begrip hybride in aansluiting bij mensen als Latour en Callon. Een hybride is een relatie tussen mensen en niet-menselijke componenten. Maar is dit nu ook een gelijkaardige relatie?

Mensen kunnen spreken, beschikken over taal. Ze kunnen zinnen maken die nooit eerder zijn gemaakt, en die toch worden begrepen. Dat is een ongelooflijke sociale vaardigheid. Het vermogen om reflexief te zijn komt daaruit voort. Maar deze mogelijkheid om te communiceren kent ook altijd een objectkant, een materiële kant: pen, potlood, typemachine, papier, een tijdschrift.

Menselijke handelingskracht heeft een materiële basis. Neem de autorijder als voorbeeld. Soms lijkt het alsof de auto zelf rijdt, terwijl je met je gedachten elders bent. Mensen en auto's hebben natuurlijk niet evenveel macht, maar ze zijn wel beide belangrijk. Om het autosysteem te begrijpen - ik zou zeggen om de *flow* van mensen en goederen in specifieke *scapes* te begrijpen - moet naar mens-machine interacties en naar complexe hybrides gekeken worden.

De *modern mind* - moderniteit - is sterk afhankelijk van objecten en materialiteit. In deze wisselwerking tussen mens en materie is de rol van zintuigen interessant en complex tegelijk. Denk maar aan *Ways of seeing* van John Berger. Het fysieke milieu wordt tot een landschap en via een foto tot een compositie. De fotografie is een mooi voorbeeld van de cruciale rol van technologie en objecten voor de 'sociale' wereld.

Complexiteit

In Sociology beyond societies schrijft u al wel over complexiteit, maar in Global complexities houdt u een echt pleidooi voor het als sociale wetenschappers omarmen van deze theorie.

De complexiteitstheorie heeft twee grote voordelen. Allereerst, zoals we al hebben besproken in relatie tot de hybriden, is er geen aparte sociale wereld meer, afgezonderd van de natuurlijke wereld of de objectwereld. Mensen, natuur en dingen vormen samen materiële werelden. De complexiteitstheorie is een theorie die de sociale- en natuurwetenschappen weer samen zou kunnen brengen. Want, en dat is punt twee, in beide wetenschappen gaat het om complexe ontwikkelingen en relaties die niet te voorzien zijn, iteratief, risicovol, onzeker. Er is geen vaste relatie tussen oorzaak en gevolg, kleine oorzaken kunnen ook grote gevolgen hebben.

Met de linguistic turn zijn de sociale wetenschappen en de natuurwetenschappen uit elkaar geraakt. Wilt u nu met de complexity-turn deze beide wetenschapsgebieden weer bij elkaar brengen? Met andere woorden, denkt u dat u ontwikkelingen en theorieën uit de sociale wereld kunt plakken op die uit de natuurwetenschappelijke wereld en omgekeerd?

Wie weet? Hoe ontwikkelen dingen zich? Er is iets interessants aan de gang. Een herpositionering van wat we doorgaans de sociale- en de natuurwetenschappen noemen. De complexiteitstheorie ontwikkelt zich in delen van de natuurwetenschappen, maar ook in andere ruimtes, met name in de economische wetenschappen. Het Santa Fe Instituut met Brian Arthur als sleutelfiguur speelt hierin een belangrijke rol. Ik wil niet terug naar een nieuw naturalisme. Ik vraag me eerder af of de oude onderscheiden tussen natuur- en sociale wetenschappen aan het oplossen zijn. *The jury is out*. Gaat het hier slechts om het enthousiasme van een klein groepje of wordt complexiteit een heel belangrijke invloed in de sociale wetenschappen. Binnenkort gaan we er een speciaal nummer van *Theory Culture and Society* aan wijden. In het Verenigd Koninkrijk gebeurt er op dit moment in ieder geval van alles op dit gebied. Er ontstaan her en der complexiteitscentra. De LSE en Liverpool hebben centra bijvoorbeeld, en de Britse regering steunt een omvangrijk programma op dit gebied met vele miljoenen ponden. In Lancaster organiseren we binnenkort een grote bijeenkomst van natuurwetenschappers, biologen, bedrijfskundigen, computer deskundigen, zelfs theologen die allemaal iets met complexiteit willen. Er is dus duidelijk iets gaande. Wat het waard is? We zullen het zien. *Watch your space*.

Denkt de overheid dat de complexiteitsbenadering helpt in het reguleren van maatschappelijke vraagstukken?

Vanuit organisatiestudies is er wel belangstelling voor. Zij zijn geïnteresseerd in aanpassing en co-evolutie. Noties van complexiteitsdenken als onvoorspelbaarheid en historiciteit spelen er een belangrijke rol. Wat mij drijft, is dat de meeste processen die een belang-

rijke rol spelen in het mondiale systeem hybriden zijn. Er is een penetratie van fysische en sociale processen. Dit is niet uit te leggen met behulp van de conventionele sociologie. Complexiteit biedt hier meer aanknopingspunten.

Human agency

In uw theorie speelt human agency een andere rol dan bijvoorbeeld in de structuratietheorie van Giddens. Na de decentring of the subject werd in de jaren tachtig toch juist de subjectiviteit opnieuw centraal gesteld. Dit leidde tot een scheiding tussen natuurwetenschappen en sociale wetenschappen. De dubbele hermeneutiek speelt in de sociale wetenschappen een rol die in de natuurwetenschappen niet voorkomt. Hiermee kan of wil het complexiteitsdenken moeilijk omgaan. Hier hebt u toch een probleem?

Who has a problem? Ik ben erg ongelukkig met *agency* als een karakteristiek van individuen. *Agency* is verbonden met een collectief, met een bepaalde set van sociale relaties. Het zweeft niet zomaar ergens vrij rond. Om een agent te zijn, moet je verbonden zijn met een systeem. Giddens heeft natuurlijk fantastische boeken geschreven tussen 1973 en 1984. Briljant. Maar zijn structuratietheorie is in bepaalde opzichten tamelijk conservatief. Bijvoorbeeld wanneer je kijkt hoe regels veranderd kunnen worden. Giddens vat dat recursief op, terwijl ik het meer als een iteratief proces zie. Een eindeloze herhaling met kleine veranderingen die grote verandering ten gevolge kunnen hebben. Kijk bijvoorbeeld naar studies over verzet bij het volgen van mode of kledingsstijlen. Naar verloop van tijd reageren actoren hierop en over langere periodes kunnen zich dan significante verschuivingen voordoen. We hebben het dan echter niet meer over het simpel uitoefen van *agency*. Er wordt gebruikt gemaakt van gelaagde bronnen die op een complexe manier worden gemobiliseerd in een groot aantal iteraties. Ik ben meer geïnteresseerd in reflexiviteit als een systeemkenmerk van onze hedendaagse sociale orde. Op een bepaalde manier vinden veranderingen achter onze rug plaats. Giddens zelf is overigens in zijn boek *Consequences of Modernity*, met zijn metafoor van de Juggernaut voor moderniteit, ook opgeschoven. Het systeem is buiten controle geraakt. Mensen kunnen de vaart slechts versnellen of verlangzamen. Ik zie dat als een proto-complexiteit denken. Voor mij geldt nog steeds Marx' zin: *People make their own history, but not under conditions of their own choosing*. Je moet er daarbij wel van bewust zijn dat je het eerste deel van deze zin niet zonder het tweede kunt hebben. Mensen maken deel uit van complexe systemen waardoor er dingen gebeuren waarover ze geen macht hebben.

Global Citizenship

In uw beide laatste boeken speelt global citizenship een belangrijke rol. U suggereert dat een global civil society de maatschappelijke basis zou kunnen vormen voor een sociologie van mobiliteiten in deze eeuw.

Dat klopt. Voor de sociale wetenschappen zijn de maatschappelijke krachten altijd belangrijk geweest. De arbeidende klasse, de feministische beweging, de studentenbeweging. Deze hadden niet alleen simpelweg invloed op onderwerpkeuze, maar op de ontwikkeling van de sociale wetenschappen als zodanig. Ik heb me afgevraagd welke sociale krachten dat nu zouden kunnen zijn die een nieuwe sociologie leven inblazen. Ik kom dan uit op een *global civil society*.

Er zijn allerlei aanzetten tot een *global civil society*. Internationale organisaties, campagnes rond het mondiale milieu, de anti-globaliseringsbeweging.

In onderzoeken van mondiale media zeggen veel mensen dat ze bewoners van de wereld zijn in plaats van een specifiek land. Dat is een nieuw fenomeen. Er ontstaat een gevoel van mondiale, grensoverschrijdende onderlinge afhankelijkheid. Maar *Global citizenship* is nog niet gevormd. Er is nog geen organisatorische basis.

Wat al wel erg belangrijk is, is de rol van de mondiale media zelf. Wat ik bovenal erg boeiend vind, zijn de samenkomsten van wereldleiders. Dat zijn plaatsen van schaamte. Hier kunnen samenlevingen aan de schandpaal worden genageld. Het lijkt nog niet veel verschil te maken, maar de *blame and shame* cultuur bevatten aanzetten naar een *global civil society*.

Er is dus nog geen *global civil society*. Op dit moment is er een globaal systeem. Dat wil zeggen een set van relaties die uitgaan boven de bestaande nationale samenlevingen. De nationale samenlevingen spelen nog steeds een belangrijke rol, zoals we onlangs hebben gezien in kwesties van oorlog. De macht van de VN bijvoorbeeld groeit niet vanzelf. Die zal bevochten moeten worden.

Hoe past de EU hierin?

Het Europese integratie proces is een belangrijk model tussen dat van de nationale staten en een *global citizenship*. Het is moeilijk te zeggen in hoeverre het gekopieerd gaat worden. Het is zo anders dan allerlei handelsblokken. Het heeft ook een sociale agenda. Dat is iets waar de VS geen oog voor hebben.

Wat je bij de EU mooi kunt zien is, wat ik met de begrippen van Baumann noem, de overgang van *gardening* naar *gamekeeping*. Ik bedoel hiermee dat staten niet langer meer proberen alles te controleren en te beheersen, maar dat ze samenlevingen en vooral stromen proberen te reguleren en te promoten. Schotland heeft sinds ze een nieuwe status hebben, meer ambtenaren dan de EU. Dat komt omdat de EU zich bezighoudt met de ontwikkeling van regelsystemen en de uitvoering en handhaving aan lidstaten overlaat.

De nationale staten, dat zien we om ons heen, zijn nog niet ten dode opgeschreven. Er zal zich een interessant gevecht voordoen tussen het oude model en bijvoorbeeld een nieuw model als dat van de EU. Ik ontken ook niet dat sommige staten macht hebben en macht gebruiken, maar macht is een problematisch concept. Wat mij nu interesseert is, dat macht vloeit en is en mobiel. Daar probeer ik conceptueel greep op te krijgen. We moeten naar concepten toe die minder gebonden zijn aan de nationale staat. We moeten ons meer bewust worden van de globale stromen.

Wordt vervolgd

Tot slot: hoe verder? Wat zijn uw plannen? Hoe ziet uw toekomstig onderzoek eruit?

In Lancaster heb ik net een *Center for Mobilities* opgericht. De bedoeling is om mobiliteit meer vanuit een sociaal wetenschappelijk en cultureel perspectief te bestuderen als aanvulling op en in plaats van het economisch, psychologisch en ingenieursperspectief.

Ik ben aan het kijken naar verschillende soorten mobiliteiten, naar manieren van reizen en verschillende transportsystemen als treinen, auto's en vliegtuigen. Ik interesseer me daarbij vooral voor de vraag wat voor soort 'sociaal leven' ze mogelijk maken. Daarom ook heb ik in mijn publieke lezing ervoor gekozen automobilititeit te nemen als casus ter illustratie van mijn theorie van global complexity. Het is toch te gek voor woorden dat in alle sociologische boeken die over globalisering worden geschreven, een fatsoenlijke analyse van het autosysteem als hybride systeem, met zijn wereldwijde en enorme impact, vrijwel niet terug te vinden is.

Hoort er bij een mobiele sociologie dan ook een mobiele methodiek?

Een terechte vraag, en een mogelijk onderwerp voor een boek over *mobile methods* inderdaad. Want het bestuderen van mobiliteiten is geen sinecure. De diverse mobiliteiten van risico's, mensen, geld - hoe krijg je er greep op? Een aanzet voor kwalitatieve methodes geeft al *Global ethnography. Forces, connections, and imaginations in a Post-modern world* van Michael Burawoy.

Ook kwantitatief moet er nog veel gebeuren. De data die we nodig hebben, zijn meestal nog nationaal geordend. Maar we hebben niet alleen andere data, *flow*-data, nodig, wat we ook nodig hebben zijn *messy methods*. Hier ben ik allerlei ideeën over aan het verzamelen en ontwikkelen. Maar boeken schrijven is bij mij niet zoiets als dat ik eerst een opgave formuleer en daar dan materiaal bij zoek. Ik verzamel allerlei dingen, en op een bepaald moment heb ik dan over een onderwerp zoveel materiaal dat ik denk dat daar wel een boek inzigt. Bij mij duikt het boek op uit het materiaal. Ik ben een assembleur. Ik kom allerlei tegen, orden het en dan ontstaat er wat nieuws.

Hebt u nog een boodschap voor onze studenten?

Hoe merkwaardig dat na het voorgaande misschien ook mag klinken, ik raad mijn studenten nog steeds aan om zich goed te verdiepen in de 'eigen' samenleving, om te kijken waarin die van andere verschilt en vice versa. Vervolgens probeer je je dan te realiseren dat de wereld verandert, waarbij je probeert vanuit *flows* en netwerken te kijken en te analyseren. Hoe moeilijk dat ook is. Probeer een beeld te krijgen van die veranderingsprocessen. Het is belangrijk *to ask big questions*. Denk aan de lange termijn.

Dr. Anton Schuurman en prof.dr. ir. Gert Spaargaren zijn verbonden aan de Universiteit Wageningen

SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen
Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam
tel. 020 5270600, fax 020 6229430
e-mail: siswo@siswo.uva.nl
internet: http://www.siswo.nl

Bijeenkomsten

Bijeenkomst GZZ: Kwalitatief onderzoek naar 'informed consent' SISWO, 12 september 2003 (13.30-16.30 uur)

Per 1 april 1995 is de plicht tot informatieverstrekking opgenomen in de Wet op de Geneeskundige Behandelingsovereenkomst (WGBO). Zorgverleners in de gezondheidszorg vragen zich af hoe zij het beste tegemoet kunnen komen aan de intenties van de wet. Dit heeft geleid tot het opzetten en uitvoeren van onderzoek. Tijdens deze bijeenkomst, met bijdragen van Maartje Schermer, Krista Coppoolse en Wouter van de Graaf, wordt nader ingegaan op de manier waarop onderzoek naar deze praktijk kan plaatsvinden. Aanmelden voor de bijeenkomst vooraf per e-mail bij: lputman@siswo.uva.nl

Elfde Sociaal-wetenschappelijke studiedagen Amsterdam (Casa 400), 22 & 23 april 2004

De 11e sociaal-wetenschappelijke studiedagen zijn een markt voor recent onderzoek, voor discussies en gedachtenwisselingen met collega's, vakgenoten, vertegenwoordigers van eigen en andere wetenschappelijke disciplines en stromingen. In thematische sessies worden papers gepresenteerd. De sociaal-wetenschappelijke studiedagen zijn bestemd voor Vlaamse en Nederlandse beoefenaren van de sociale wetenschappen, binnen en buiten de universiteiten, in overheidsdienst en in de marktsector. Stuur uw abstract (maximaal 250 woorden) voor 15 januari 2004 op aan het congressecretariaat, e-mail: studiedagen@siswo.uva.nl Voorzie uw abstract voor een paper van een titel en geef aan, in welke sessie u wilt participeren. Vermeld uw naam en uw correspondentieadres. Zie voor een uitvoeriger Call for papers, met thema's en coördinatoren de SISWO-site: www.siswo.nl

RUG - Dr. Steven Brakman, bijzonder hoogleraar in de Economische Wetenschappen en in het bijzonder Mondialisering binnen de faculteit der Economische Wetenschappen. Dr. Nico W. van Yperen, vanwege de stichting Bevordering Onderwijs en Onderzoek Nijmegen, bijzonder hoogleraar Psychologie van prestatie, stress en motivatie binnen de Faculteit der Psychologische, Pedagogische en Sociologische Wetenschappen. Prof. dr. R.J. (Roel) Bosker, hoogleraar Onderwijskunde, Faculteit der Psychologische, Pedagogische en Sociologische Wetenschappen. UvA - Prof. dr. Johan F.A.K. van Benthem, universiteitshoogleraar. Hij heeft als aandachtsgebied de logica en haar toepassingen in de taalkunde, filosofie, informatica en cognitiewetenschap. Drs. Paul Scheffer, Wibautleerstoel. Scheffer, die als bijzonder hoogleraar Geert Mak opvolgt, zal zich vooral richten op de rol van de stad als 'drager van grensoverschrijdende cultuur'. Prof. dr. G.C.W. (Gert) Rijlaarsdam, hoogleraar Onderwijskunde, in het bijzonder didactische vernieuwing ten behoeve van het voortgezet onderwijs. Dr. I.S.A. (Isa) Baud, hoogleraar Internationale Ontwikkelingsstudies aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen. Zij volgt Joke Schrijvers op, die met emeritaat is gegaan. Dr. B. (Bernhard) Kittel, hoogleraar Sociologie, in het bijzonder methoden en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen.

Organisatie: SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen, in samenwerking met de Vlaamse Vereniging voor Sociologie (VVS) en de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV). Inlichtingen: Marycke Borghardt, e-mail borghardt@siswo.uva.nl en Ente Breed, e-mail: studiedagen@siswo.uva.nl.

Nieuwe publicatie

Jong Amsterdam

SISWO deed samen met AME/UvA en Bureau O+S onderzoek naar de wereld van de Amsterdamse jeugd. 'De boel bij elkaar houden', de grondslag van het Amsterdams beleid, staat haaks op de kloof tussen hoog- en laaggeschoolden. In cijfers en verhalen schetsen de onderzoekers een levendig beeld van het dagelijks leven van de jongeren van de hoofdstad. Een wereld van verschil wordt zichtbaar in woonbuurt, relaties, werk, en vrije tijd. Is er hoop voor de toekomst? Kunnen kansarme jongeren met ambitie hun idealen nog verwezenlijken? Wat is daar voor nodig? Met een epiloog van Bureau O+S van de gemeente Amsterdam. Titelgegevens: Leen Sterckx, Henk de Feijter en Kitty Roukens - *Jong Amsterdam* - Amsterdam: SISWO, 2003 - 136 p. - (Amsterdamse sociaal-culturele verkenningen ; II). - ISBN 9067 7061 71 9, prijs incl. verzendkosten €12,00. U kunt het boek bestellen bij: SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen, e-mail: siswo@siswo.uva.nl. Graag het bedrag overmaken op gironummer 75083 t.n.v. SISWO, Amsterdam onder vermelding van de titel van het boek met duidelijke vermelding van uw naam en volledig adres (vooral bij elektronisch betalen). Na ontvangst van de betaling krijgt u de publicatie toegezonden.

Leen Sterckx

UvT - Dr. Anton van Kalmthout, hoogleraar Vrijheidsbeperking in vreemdelingen- en strafrecht. Dr. Anneloes van Baar, hoogleraar Medische kinder- en jeugdpsychologie. Prof. dr. Reinier H. Kraakman, Anton Philips professor 2003/2004. VU - Dr. W.J.G. (Witte) Hoogendijk, hoogleraar Biologische psychiatrie, VU medisch centrum. Dr. R.D. van der Mei, bijzonder deeltijdshoogleraar Prestatie-analyse van communicatienetwerken, afdeling Wiskunde. Prof. dr. S. Miedema, hoogleraar Algemene Pedagogiek bij de Faculteit der Psychologie en Pedagogiek. Dr. J.D. de Ruyter, Van der Leeuw-hoogleraar Theoretische en Historische pedagogiek, Faculteit der Psychologie en Pedagogiek. Dr. J.C. (James) Kennedy, hoogleraar Nieuwste Geschiedenis, Faculteit der Letteren. Etc - Drs. Jolande Sap is met ingang van 1 september benoemd als directeur van het LBL, expertisecentrum leeftijd en maatschappij te Utrecht. Zij volgt Nel van Dijk op, die directeur is geworden van het IPP, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam. Eisse Kalk heeft zijn functie als directeur neergelegd wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Drs. Anil Ramdas, essayist, columnist en correspondent vanuit India voor het NRC Handelsblad, is per 1 augustus de nieuwe directeur van De Balie, centrum voor politiek en cultuur in Amsterdam, geworden. Prof. dr. ir. F.J. (Frans) Willekens is per 1 augustus benoemd als directeur van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW).

Sociale wetens

Sara Rubbens

De Nederlandstalige Vrije Universiteit Brussel is een jonge universiteit. Zij ontstond in 1970 uit de Franstalige 'moederuniversiteit' Université Libre de Bruxelles (ULB) als gevolg van de emancipatie van de Vlamingen. Beide universiteiten vormen nu de meest bekende Brusselse universitaire gemeenschap.¹ Zij zijn door hun locatie en achtergrond met elkaar verbonden, maar opereren in in grote mate zelfstandig van elkaar.

De ULB werd volgens de overlevering in 1834 opgericht. Pierre-Théodore Verhaegen, een Brusselse advocaat van Vlaamse oorsprong, gaf de noodzakelijke impulsen. 'Het was zijn bedoeling een universiteit op te richten die onafhankelijk zou zijn van Staat en Kerk en waar academische vrijheid zou heersen.' (Infoboekje 2002-2003) Het vrijzinnige karakter typeert de ULB en VUB nog altijd. Voor veel mensen is het een belangrijke reden om aan deze universiteiten te studeren of te werken.

Alle Nederlandstalige universiteiten hebben een Franstalige tegenhanger in Wallonië. Naast de VUB zijn de grootste universiteiten in Vlaanderen de Katholieke Universiteit Leuven (K.U.Leuven), de Rijksuniversiteit Gent (R.U.Gent) en de Universitaire Instelling Antwerpen (UIA). De laatste is onlangs gefuseerd met het Rijks Universitair Centrum Antwerpen (RUCA) en de christelijke Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen (UFSIA). Samen vormen zij nu de Universiteit Antwerpen (UA). Aan al deze universiteiten kunnen sociaal-wetenschappelijke studies gevolgd worden.

Het studentenleven

In België gaat men niet op kamers, maar 'op kot'. Brussel is geen stad waar een enorme woningnood heerst, maar het is

de afgelopen jaren wel moeilijker geworden om een betaalbare woning of kamer te vinden in een 'veilig' deel van de stad; Brussel heeft een aantal notoir onveilige buurten. De VUB heeft op de campus 1200 gesubsidieerde kamers. De Dienst Huisvesting kan studenten ook helpen met het vinden van een kamer buiten de campus. In het weekend gaan de meeste studenten die op kot zitten, terug naar het ouderlijk huis. In sommige studentensteden leidt dit aan het eind van de week tot een heuse exodus.

Studenten hoeven in België niet zoveel collegegeld te betalen als in Nederland. Aan de VUB bedroeg het inschrijvingsgeld vorig jaar 488 euro voor gewone studenten en 80 euro voor beursstudenten. Niet iedereen in België krijgt een studiebeurs; deze wordt bepaald op basis van het inkomen van de ouders. Over het algemeen wordt voor het dagelijkse levensonderhoud vooral op de financiële steun van de ouders gerekend. Studenten hebben niet zo vaak een bijbaan naast de studie, zij worden geacht al hun tijd aan hun studie te besteden.

Toch worden er naast de studie uiteraard extra-curriculaire activiteiten georganiseerd. De meest opvallende feestdag aan de VUB is 'Saint-Verhaegen', waarbij de oprichter van de universiteit in de bloemetjes wordt gezet en iedereen vrij heeft. Voor sommige studenten is dit een mooie gelegenheid om, naast het organiseren van een optocht voor de 'patroonheilige', een drankgelag in te lassen.

Aan de Belgische universiteiten zijn de studentenverenigingen meestal gelieerd aan de opleidingen. Bij de faculteit Economische, Sociale en Politieke Wetenschappen (ESPW) van de VUB heeft vooral de Solvay School een sterke vereniging met veel aanhangers. De vereniging van economie en sociale wetenschappen kent de nodige ontgroeningsrituelen, al zijn die meestal minder extreem dan bij andere opleidingen.

Over de sociale wetenschappen aan de Nederlandse universiteiten kunnen Nederlandse studenten en wetenschappers zich wel een beeld vormen. Maar hoe is het om sociale wetenschappen te studeren aan een Belgische universiteit? Sara Rubbens trok naar Brussel, waar al sinds het ontstaan van de Vrije Universiteit Brussel in de sociale wetenschappen wordt gedoceed.

chappen aan de Vrije Universiteit Brussel

De studie

Een sociaal wetenschappelijke studie duurt vier jaar, tenzij je een jaar moet 'bissen'. Per week hebben de studenten sociale wetenschappen in de kandidatuursjaren grofweg geschat zo'n 20 uur per week les, in de licenties kan dat aantal zakken tot 4 uur les per week. Zowel de politologische als de sociologische opleiding kunnen in deeltijd gevolgd worden. Studenten met een hogeschooldiploma kunnen via een speciaal programma de twee kandidatuursjaren in één jaar doen. De VUB heeft voor de werkende student een aangepast programma. Vooral deze regeling wordt door vele wat oudere studenten genoemd als reden om bij hun studie voor de VUB te kiezen. Hoewel men in principe bij aanvang van de studie een keuze maakt voor een specifieke opleiding, is het eerste 'kandidatuurjaar' Politieke en Sociale wetenschappen - in de volksmond 'Pol en Soc' genoemd - relatief algemeen van opzet en volgen de studenten dezelfde vakken. In principe kan er na het eerste jaar ook nog van richting veranderd worden. In het tweede jaar dient een eerste keuze gemaakt te worden in richting en/of specialisatie. De laatste twee jaren zijn de 'licenciaatsjaren', waarbinnen de student zich verder kan specialiseren in een van de gekozen richtingen. Voor het academiejaar 2004-2005 staat de invoering van de Bachelor-Masterstructuur gepland.

De faculteit

Aan de VUB vormen de sociale wetenschappen samen met de - veel grotere - studie Economie de faculteit ESPW.

Een aparte plaats is binnen deze faculteit weggelegd voor de managementsschool Solvay, die de specifieke economisch-technische opleiding van vijf jaar tot handelsingenieur aanbiedt. Deze studie heeft een sterke reputatie opgebouwd en is een grote studententrekker. De hele opleiding stelt zich enigszins onafhankelijk op van de rest van de faculteit. Er is binnen de studie een sterke interne samenhang, die onder andere tot uiting komt in de grote participatie in de eigen studentenvereniging.

Binnen de sociale wetenschappen kan men kiezen voor de studie Sociologie of Politicologie. De sociologie kent als specialisaties 'Cultuur' en 'Arbeid, Organisatie en Welzijn'. De politicologie heeft als specialisatiemogelijkheid 'Bestuurswetenschappen'. Het is niet mogelijk een volledige studie Antropologie te volgen aan de VUB; in Vlaanderen kan dit alleen aan de R.U.Gent. Het aanbod aan de VUB beperkt zich tot een keuzevak Antropologie binnen de specialisatie Cultuursociologie. Communicatiewetenschappen is ondergebracht bij de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Studentenaantallen

De VUB is niet de grootste universiteit van Vlaanderen. Er studeren ongeveer 9000² studenten op de campus van Etterbeek, dat aan de zuidoostelijke rand van Brussel ligt, en daarnaast nog 4500 studenten van zowel VUB als ULB op de medische campus in Jette. Deze campus ligt aan de andere kant van de stad op de locatie waar (onder andere) het academisch ziekenhuis staat. In het academisch jaar 2001-2002 stonden er aan de

VUB ongeveer 303 studenten ingeschreven als student sociale wetenschappen. Hieronder worden de kandidatuurstudenten en de licentiaatstudenten Politicologie en Sociologie gerekend. In Leuven waren dat er in hetzelfde jaar in dezelfde vakgroepen 1054, in Gent 1149 en in Antwerpen 391. Niet meegeteld zijn de studenten die ingeschreven stonden bij de speciale opleidingen en de leraaropleidingen (cijfers website Ministerie van Onderwijs).

Opleidingssysteem

Het bezoeken van een open dag aan de universiteit en het deelnemen aan een doordeweekse les geven een praktijkbeeld van de studies. De omgangsvormen tussen docenten en studenten zijn relatief informeel en er hangt een open sfeer.

Opvallend is dat het opleidingssysteem voorafgaand aan de universitaire opleiding nogal verschilt van dat in Nederland. Een selectieve vooropleiding zoals die in Nederland bestaat met een trapsgewijs selectiesysteem richting hoger onderwijs (MAVO, HAVO, VWO) bestaat niet in dezelfde structurele mate in België. Alle leerlingen met een diploma 'Secundair Onderwijs' - met uitzondering van het beroepsonderwijs - hebben toegang tot universitair onderwijs. Je zou kunnen zeggen dat het systeem in eerste instantie meer democratisch is. Daar staat tegenover dat de selectie van studenten plaatsvindt tijdens vooral het eerste, maar ook in het tweede 'kandidatuur'jaar van de studie. Deze selectie is in het systeem ingebouwd. Er heerst een impliciet 'de sterkste overleeft'-principe. In de praktijk betekende dit tot vorig jaar voor veel studenten dat ze de stof van zowat het hele jaar in mei en juni van buiten moesten leren, in studententaal ook wel bekend als 'blokken' voor de examens. In het lopende academisch jaar is aan de VUB het semesterstelsel ingevoerd. De studiedruk is wat verlicht door ongeveer de helft van de vakken in januari en de andere helft in mei/juni te examineren. Een belangrijk verschil met het Nederlandse systeem is dat de totaalscore op alle vakken samen doorslaggevend is om naar het volgende jaar te kunnen gaan. Soms zullen studenten pas weten welke cijfers ze in januari gehaald hebben als ze hun volledige uitslag in juni te horen krijgen. Deze uitslag heet de 'eerste zit'; is er sprake van herexamens, dan heeft de student in augustus en september een herkansing in de 'tweede zit'.

De studie

In het eerste jaar politieke en sociale wetenschappen krijgen de studenten voor de hand liggende vakken als Inleiding in de Politicologie, Sociologie, de bijbehorende

werkcolleges en een inleidend methodisch vak. Daarnaast zijn er ook de meer algemene verplichte vakken, zoals Economie, Inleiding tot de psychologie, Inleiding tot het recht en de Politieke geschiedenis van België. In het tweede jaar lopen de curricula van politicologie en sociologie uiteen en krijgen de sociologiestudenten naast een aantal methodische vakken - inclusief een langlopend onderzoek - inhoudelijke vakken als Geschiedenis van het sociologisch denken, Sociaal-wetenschappelijke theorieën en stromingen en Cultuursociologie.

Daarnaast dient er een keuze gemaakt te worden voor een van de studierichtingen Cultuursociologie of Sociologie van de Arbeid, Organisatie en Welzijn. Beide specialisaties omvatten vier vakken die met name inhoudelijk zijn.

In het eerste licentiaatsjaar wordt de specialisatiekeuze van het tweede kandidatuursjaar voortgezet in de vorm van een zelf samen te stellen blok van twintig studiepunten. Daarnaast volgt iedereen de verplichte vakken Sociale demografie, Actualiteit van de sociologische klassiekers en twee blokken langlopend onderzoek, maar ook vakken als Arbeidssociologie, Gezondheidsociologie en Sociologie van sociale gelijkheid en ongelijkheid komen aan bod. Opvallend is dat men binnen dit derde jaar kan kiezen voor een blok van methodische vakken en ook voor een lerarenopleiding. De mogelijkheid om het methodische blok te volgen is een recente aanpassing van het curriculum en heeft als doel studenten de kans te bieden zich op dat vlak meer te kunnen ontwikkelen. In het laatste jaar zijn er de verplichte vakken Gezondheidsociologie, de werkcolleges Culturanalyse en Arbeidssociologie en de Theoretische aspecten van de cultuur- en televisiestudies. Daarnaast is een groot deel van de tijd gereserveerd voor een breed scala van keuzepakketten en de eindverhandeling, die voor een jury verdedigd dient te worden.

De politicologen kunnen op dit moment in het tweede jaar van hun studie kiezen voor de afstudeerrichting

Politieke wetenschappen of Bestuurswetenschappen. De mogelijkheid tot het studeren van bestuurswetenschappen zal echter verdwijnen in het kader van het vermindern van het aantal overlappende opleidingen aan de Vlaamse universiteiten. Binnen de eerste richting krijgen de studenten net als bij de Sociologie een aantal politicologische methodische vakken met daarnaast een reeks inhoudelijke vakken zoals Geschiedenis van het politieke denken, Politieke structuren en processen van de Europese Unie en Theorie van de internationale betrekkingen. Binnen de bestuurswetenschappen volgt men grotendeels dezelfde vakken met als verschil de vakken Staatsrecht 1 in plaats van Algemeen Publiekrecht bij Politicologie en een verplicht keuzevakpakket gericht op de Bestuurswetenschappen.

In het derde jaar splitsen de wegen van de politicologie en de bestuurswetenschappers zich nog niet volledig. De gemeenschappelijke vakken zijn onder andere Normatieve politieke theorie, Politieke structuren van ontwikkelingslanden, Formele theorieën in de politicologie en Politieke structuren van Europese landen. Daarnaast is er bij beide een Leeronderzoek en dienst men te kiezen uit drie mogelijke keuzepakketten. De politicologen krijgen nu het vak Staatsrecht 1 en de bestuurswetenschappers krijgen tegelijkertijd het vak Management lokale overheden en instellingen.

In het vierde jaar lopen de wegen van beide specialisaties uiteindelijk uit elkaar. Politicologen gaan onder andere de verplichte vakken Internationale bescherming van de rechten van de mens, Historische wortels van de derde wereld problematiek, Politieke structuren van Oost-Europa en Instituten en beleid volgen. Daarnaast kiezen zij uit een breed gamma een keuzepakket en dienen zij een eindverhandeling te maken. De bestuurswetenschappers gaan meer de bestuurskant op met onder andere vakken als Administratieve contracten, Juridische aspecten van het overheidsoptreden, Bijzondere vraagstukken van provincie- en gemeenterecht en een stage in een bestuurs(wetenschappelijke) omgeving. Daarnaast dienen ook zij een keuzepakket samen te stellen en een eindverhandeling te schrijven.

Typering Sociologie

Sociologie heeft met professor Mark Elchardus (zie Facta 2003-3) een grote naam in huis. In Nederland is hij recentelijk vaak in de media verschenen, onder andere met zijn ideeën over normen en waarden, de symbolische samenleving en de dramademocratie. Elchardus is een cultuursocioloog met een sterk ontwikkelde intuïtie voor actuele thema's. Zijn stempel op de studie is ook duidelijk terug te zien in het gewicht van het onderwerp cultuur binnen de opleiding. De opleiding is vooral theoretisch met een nadruk op de functionalistische theorieën van Durkheim, Parsons en Habermas. Als men al kan spreken van 'schoolvorming', dan heeft deze een cultuursociologische inslag en verzet zij zich onder leiding van Elchardus tegen de rationelekeuzetheorie en postmoderne theorieën. Daarnaast is er binnen de faculteit ook een nadruk op de thema's Arbeid, Organisatie en Welzijn, die terug te vinden zijn in de specialisatiemogelijkheden en de onderzoeksgroep TOR (Tempus Omnia Revelat).

Binnen deze onderzoeksgroep voor de studie van tijd, cultuur en samenleving, waaraan ook Elchardus is verbonden, houdt men zich momenteel bezig met onderzoeken naar tijdsbesteding van Vlamingen en lopen er onderzoeken op de gebieden arbeid, onderwijs, participatie en levensloop. Daarnaast is er nog de vakgroep 'SOCO' (Sociaal Onderzoek) die meer overkoepelend werkt met andere faculteiten en onder meer activiteiten ontplooit op de terreinen Statistiek, Demografische- en Populatiestudies, Arbeidssociologie en Antropologische en Ontwikkelingsstudies.

Typering Politicologie

De politicologie aan de VUB was in de jaren zeventig relatief marxistisch en wereldverbeterend georiënteerd. Bekende namen uit die tijd waren Mandel, Liebman en Niezing. Later, met de komst van een jongere generatie met onder andere Kris Deschouwer en Patrick Stouthuyzen, werd de politicologische opleiding wat genuanceerder. Naast een streven naar meer waardevrijheid kwam er meer nadruk op de inhoud van het vak. Studenten werden in contact gebracht met onder meer behavioristische klassiekers als Easton en Dahl. Tegenwoordig is er een relatief nieuwe groep docenten die de gemeenschappelijke interesse voor de neo-institutionalistische invalshoek deelt. Binnen deze stroming worden politieke processen vooral verklaard vanuit hun eigen dynamiek.

Hoewel ze zich geografisch vlakbij het kloppend hart van politiek Europa bevinden, hebben de politicologen van de VUB daar nog niet echt hun voordeel mee gedaan. Ze zijn er zich van bewust en er wordt in toenemende mate aandacht aan besteed. Het onderwijs wordt meer nadrukkelijk op Europa en Europese thema's gericht. De masters die binnen politicologie zullen worden aangeboden, zullen ook sterk gericht zijn op Europa. Onderzoeksthema's die verband houden met Europa of toegepast kunnen worden op Europese processen, krijgen steeds meer aandacht. Bij de Erasmusstudenten is de politicologische afdeling van de VUB al mateloos populair door de perfecte combinatie-mogelijkheden met stages en andere ervaringen binnen de Europese politieke besluitvormingsorganen.

En na de studie...

De plaatsen waar de sociale wetenschappers zoal terecht kunnen komen, zijn uiteraard divers. Vast staat dat er altijd een mogelijkheid is te solliciteren naar een promotieplaats als 'vorser' bij een van de onderzoeksgroepen aan de VUB zelf.

Noten

1. In Brussel is daarnaast ook nog de kleine Katholieke Universiteit Brussel gevestigd, die echter relatief klein is en minder bekend.
2. Ter vergelijking: aan de KU Leuven studeren zo'n 28000 studenten.

Sara Rubbens is redacteur van Facta.
Met dank aan Maarten Moens en Patrick Stouthuyzen
Kijk voor meer informatie op <http://www.VUB.be>

Nieuws van de Verenigingen

Voor leden van de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV), de Vereniging voor Culturele Antropologie en Sociologie van Niet-Westerse Samenlevingen (VCA/SNWS) en de Sectie Praktijk Politicologie van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek (NKWP) is het *Facta*-abonnement in 2003 bij het lidmaatschap inbegrepen.

CA/SNWS

Antropologische Beroepsvereniging CA/SNWS, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430, email: jansenj@fsw.leidenuniv.nl

Call for papers

Op vrijdag 21 november 2003 organiseert de Antropologische Beroepsvereniging opnieuw een lustrumconferentie, ditmaal ter gelegenheid van '105 jaar antropologie in Nederland'. Het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden is bereid gevonden de conferentie te huisvesten.

Wij ontvangen graag van onze leden volledige panelvoorstellen, bij voorkeur over niet-regionale en niet-specialistische thema's. Vóór 15 september 2003 te sturen naar: J. Jansen, dept. CA/SNWS, postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Panelvoorstellen moeten bevatten: korte beschrijving van het onderwerp, namen van organisator(en) en drie of vier deelnemers met titels van hun presentaties (evt. met abstracts). Panels worden parallel geprogrammeerd; er is voor elk panel twee uur beschikbaar.

LUSTRUM-CONFERENTIE ANTROPOLOGISCHE BEROEPS-VERENIGING

Vrijdag 21 november 2003, 10.00–18.00 uur
Rijksmuseum voor Volkenkunde, Steenstraat 1 te Leiden
Keynote-spreker: Prof. Dr. Veena Das (Johns Hopkins Univ./Univ. of New Dehli). Voor de ABV-lustrumconferentie is bewust niet gekozen voor een specialistisch thema of voor een bepaalde regio. Het bestuur wil zo open mogelijke discussies aanzwengelen en organiseert daartoe parallel lopende panels (ochtend en middag); nieuwe ontwikkelingen, vergeten thema's en bijzondere onderzoeken alles mag op deze conferentie aan bod komen. *Inschrijvingskosten voor leden en studenten: 10 euro; Inschrijvingskosten voor niet-leden 25 euro. Koffie, thee en borrel inbegrepen, lunch niet-inbegrepen. Te storten vóór 1 november op rekeningnummer 237646 t.n.v. NVMC, Amsterdam, onder vermelding van naam en adres. Indien u meer informatie wenst, kunt u contact opnemen met José van Santen, santen@fsw.leidenuniv.nl*

SECTIE PRAKTIJKPOLITICOLOGIE NKWP

Secretariaat: Willeke van Staaldunin, email: wilstaal@zonnet.nl

Wouter Bos, Pieter Hilhorst en de Nieuwe Politiek (1 oktober)

Is er nog hoop voor de Nieuwe Politiek? Na Pim Fortuyn zou alles in de politiek anders worden. Inmiddels is zijn beweging tot een onopvallend partijtje gedegradeerd en gaan ook de andere partijen voor het grootste deel hun vertrouwde gang. Zijn de politieke structuren zo taai en weerbarstig dat vernieuwing nauwelijks mogelijk is?

Op 1 oktober organiseert de sectie praktijkpoliticologen van de NKWP een debat tussen de partijleider van de PvdA, Wouter Bos (tevens politicoloog en econoom) en Pieter Hilhorst, politicoloog en onder andere columnist van De Volkskrant, over de toekomst van de nieuwe politiek in Nederland.

Aanvang is om 19.30 uur. Het debat vindt plaats in het gebouw van de Tweede Kamer in Den Haag. Entree via ingang Pleinzijde van de Tweede Kamer.

In verband met veiligheidsvoorschriften is het noodzakelijk dat iedereen zich van te voren aanmeldt. Dat kan bij Janna Stamkot, bij voorkeur via e-mail (J.Stamkot@tk.parlement.nl) of eventueel telefonisch 070 3182767.

NSV

NSV, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430, e-mail: G.M.M.Kuipers@uva.nl

Succesvolle Marktdag Sociologie in Nijmegen

Op 22 mei werd de vierde Marktdag Sociologie gehouden in Nijmegen (zie de fotoimpressie in de vorige aflevering van *Facta*). De combinatie van een gezamenlijk door de Vlaamse en de Nederlandse beroepsvereniging (VVS en NSV) georganiseerd tweejaarlijks congres stond ook deze keer borg voor ruim 140 bijdragen en circa 180 bezoekers uit beide landen. De bijdragen bestreken een groot aantal verschillende thema's. In vergelijking met voorafgaande jaren viel daarbij de belangstelling voor sessies over criminaliteit, etnocentrisme en buurten en steden in positieve zin op. Voor de thema's Europese integratie, gender en langetermijnprocessen hadden zich daarentegen niet of nauwelijks auteurs gemeld. Het aan de KU Nijmegen verbonden ITS zorgde voor een soepel verlopende dagorganisatie en de locatie Jonkerbosch bleek uitstekend geschikt voor een congres van deze omvang. Ook de borrel aan het einde van de dag werd, afgemeten aan de opkomst door veel deelnemers op prijs gesteld.

Aan het einde van zijn boeiende openingslezing over de achtergronden van de maatschappelijke onvrede in Nederland, waarin sociale veranderingen in Nederland in de laatste vier decennia centraal stonden, deed Gabriël van den Brink de oproep aan onderzoekers om de door hen zelf (soms met bloed, zweet en tranen) geconstrueerde tijdreeksen voor een bredere toepassing beschikbaar te stellen. Het ITS is bereid om als depot voor deze tijdreeksen te fungeren en het gebruik ervan, bijvoorbeeld in het kader van het eigen lustrum in 2005, te stimuleren.

In de openingssessie werd tevens door Ignace Glorieux, voorzitter van de VVS, de jaarlijkse VVS-prijs voor de beste licentiaatsverhandeling uitgereikt aan de arbeids- en organisatiesociologe Anne Delarue (K.U. Leuven) voor haar studie naar het meten van stress. De samenvattingen van de papers, die in drie rondes met 38 sessies werden gehouden, zijn te vinden in het programmaboek. Zie hiervoor www.sociologie.be/marktdag. Voor meer informatie over de presentaties zich rechtstreeks wenden tot de auteurs (zie programmaboek voor emailadressen). Voor wensen/ideeën over de volgende marktdag sociologie in 2005 of voor informatie over het initiatief om tijdreeksen beschikbaar te stellen voor een breed forum van onderzoekers kunt u contact opnemen met Jeroen Winkels (024-3653510 of marktdag@its.kun.nl).

12 september

GZZ-Bijeenkomst: "Empirisch onderzoek naar ethische vragen in de gezondheidszorg: methodologische en inhoudelijke vragen aan de hand van de praktijk van informed consent", Amsterdam (SISWO). Contact: lputman@siswo.uva.nl, tel. 020 5270625

Jaarvergadering KNHG en Symposium "Schoonheid of herinnering". Locatie: Koninklijke bibliotheek, Den Haag. Contact: knhg@xs4all.nl, tel. 070 314 0363

13 september

Studiedag Ouderschap bij lesbische koppels, Brussel campus Etterbeek. Contact: Vakgroep ONLE, tel. 02 6292533

15-16 september

Intersubjectivity and Embodiment. Perspectives from Phenomenology and the Cognitive Sciences, Leuven. Contact: Ingrid Lombaerts, e-mail: ingrid.lombaerts@hiw.kuleuven.ac.be, tel. 016 326328

16-17 september

COMPASSS Launching Conference on "Systematic Comparative Case Analysis : bridging the gap between qualitative and quantitative methods", Leuven. Contact: e-mail: geert.vanhootegem@soc.kuleuven.ac.be

17 september

Het Zesde Annelien Kappeyne van de Coppello Forum 2003: "De geïntegreerde samenleving – het verborgen paradijs", Leiden. Contact: Cortes Groep, e-mail: info@cortesgroep.nl, tel. 0183 309760
Congres: "Stop de draaideur! Dadergericht beleid voor veelplegers", Rotterdam. Contact: Charlotte Moerman, e-mail: charlotte.moerman@reedbusiness.nl

17-19 september

International Association for Time Use Research – Conference 2003 COMPARING TIME – The 25th IATUR Conference on Time Use Research, Brussel. Contact: Sven Sanctobin, e-mail: secretariaat@ivo.nl

18 september

IVO-referererbijeenkomst: Rookalarm in de kliniek, Rotterdam. Contact: 010 425 3366/E-mail: secretariaat@ivo.nl
Het Nationaal Reïntegratie Forum 2003, Arnhem. Contact: 040 297 4980

19 september

Congres: "Morele dilemma's in de Jeugdzorg", Amersfoort. Contact: volker.wulf@fit.fraunhofer.de

19-21 september

International Conference on Communities and Technologies, Amsterdam. Contact: Jacques Graste, e-mail, graste@crg.nl, of Mariska de Heus, e-mail, heus@crg.nl

21 september

"De mondialisering van het lokale #3", spreker: Rem Koolhaas, Amsterdam. Contact: balie@balie.nl

22-24 september

Globus International Conference: "Globalization and National Environmental Policy – Taking Stock of Changes in Government Interventions in Response to Globalization", Veldhoven. Contact: p.h.m.vdrham@uvt.nl, tel. 013-46 8018

14th International Workshop on Household Survey Nonresponse, Leuven. Contact: Geert Loosveldt, e-mail: Geert.Loosveldt@soc.kuleuven.ac.be, tel. 016 323154

24 september

SEV-manifestatie: "Wat beweegt de woningmarkt!", Amsterdam. Informatie: <http://www.sev.nl/woningmarkt>

Jubileumcongres Nederlandse Vereniging voor het onderzoek van Arbeidsverhoudingen (NVA): Wie heeft er hier de leiding? Over nieuwe verhoudingen in de overlegeconomie, Den Haag. Contact: mw. L. de Jong, e-mail: lihodejong@hotmail.com, tel. 070 3990357

24-25 september

Drie symposia: Fundamentalisme en democratie; Migratie, diversiteit en culturele innovatie; De grote stad als politiek en intellectueel centrum en het hoger onderwijs; plenaire bijeenkomst met Jonathan Israel en Job Cohen, Amsterdam. Contact: tel. 020 5253530, e-mail: secretariaat@ishss.uva.nl

24-26 september

International symposium on technology and society: Technology, crime prevention and security, Amsterdam. Informatie: <http://www.senter.nl/crimeprevention>

25 september

Discussiemiddag over 'Veelplegers', Amsterdam (SISWO). Contact: Carolien Bouw, e-mail: bouw@siswo.uva.nl, tel. 020 527 0638

Symposium: "Weer een (t)huis – Resultaten van effectief samenwerken aan opvang", Rotterdam. Contact: Jacqueline Bol, tel. (070) 364 87 03

Conferentiereeks Verwey-Jonker Instituut ("Sterk door onderzoek"): "Bereiken en verstaan – Hoe de onderzoeker de burger (mis)verstaat", Hilversum. Contact: e-mail secr@verwey-jonker.nl, tel. 030 230 0799

Congres: "Wat gaat er gebeuren in Inburgerland?", Zeist. Contact: Marjolein van Dam, e-mail Marjolein.van.Dam@reedbusiness.nl

25-26 september

NIROV-Discussiedagen: "Bouwen en Wonen – Nieuwe coalities voor het wonen", Zeist. Contact: drs. Harm Grünhagen, tel. 070-3028425 / Georgia le Cointre, tel. 070 3028434

"Creativity and the City", Amsterdam. Informatie: <http://www.creatiestad.nl/startPage.htm>

25-27 september

Public Opinion and the Administration of Justice – Popular perceptions and their implications for policy-making in Belgium and Western countries. Leuven. Contact: e-mail: anita.vancleynenbreugel@law.kuleuven.ac.be, tel. 016 325308, website: <http://www.law.kuleuven.ac.be/poaj/>

26 september

Studiedag in het kader van de Europese Dag van de Talen, Tilburg. Contact: a.ml.aarts@uvt.nl, tel. 013 46 2668 of smahabali@europeesplatform.nl, tel. 070 381 4448

Symposium: "Mensen achter het beleid – Persoonsdossiers als bron voor het historisch-wetenschappelijk onderzoek", Den Haag. Contact: rgp@inghist.nl, tel. 070 315 6400

27 september

Jaarcongres van de Vereniging voor Filosofie en Geneeskunde "Evidence based Medicine", Utrecht. Contact: e-mail: g.olthuis@efg.umcn.nl

30 september

Conferentiereeks Verwey-Jonker Instituut ("Sterk door onderzoek"): "Beantwoorden en verantwoord Accountability – bewijs van kwaliteit?", Utrecht. Contact: e-mail secr@verwey-jonker.nl, tel. 030 230 0799

30 september – 4 oktober

IAC Seminar: "Voedselveiligheid en de consument", Wageningen. Contact: IAC, e-mail info.iac@wur.nl, tel. 0317 495495

1 oktober

Stichting Praktijkpolitologie van de NKWP: Wouter Bos en de Nieuwe Politiek, Den Haag. Zie de rubriek Nieuws van de Verenigingen.

Conferentiereeks Verwey-Jonker Instituut ("Sterk door onderzoek"): "Ontmoeten en vermijden – Kansen en belemmeringen van vermaatschappelijking", Tilburg. Contact: e-mail secr@verwey-jonker.nl, tel. 030 230 0799

1-2 oktober

Congres: "Shocking events", Enschede. Contact: info@congresvuurwerkramp.nl, tel. 053 430 9963

2 oktober

Conferentiereeks Verwey-Jonker Instituut ("Sterk door onderzoek"): "Good governance and citizenship Participatie van burgers bij stedelijk beleid", Utrecht. Contact: e-mail secr@verwey-jonker.nl, tel. 030 230 0799

2-3 oktober

NIP-Lustrumcongres: De psychologische dimensie in de samenleving, Rotterdam. Contact: info@psynip.nl

3-4 oktober

Socialisme et Sexualité-Conferentie: "Past and present of radical sexual politics", Amsterdam. Contact: Gert Hekma, e-mail: hekma@pscw.uva.nl

7 oktober

Conferentiereeks Verwey-Jonker Instituut ("Sterk door onderzoek"): "Nieuwe professionaliteit (besloten) - Professionele handlingsruimte en vraaggericht werken", Utrecht. Contact: e-mail secr@verwey-jonker.nl, tel. 030 230 0799

9 oktober

NVD Jaarcongres: "Het huwelijk in de multiculturele samenleving", Amsterdam. Contact: Tineke Fokkema, e-mail: fokkema@nidi.nl

LVO Congres: "Nieuw Rijksbeleid = Nieuw Educatiebeleid?", Utrecht. Contact: Liesbeth Staal, e-mail: e.staal@haarlemmermeer.nl, tel. 023-5676716

9-10 oktober

Adolescenttherapie-congres, Amsterdam. Contact: vkjp@hetnet.nl

10 oktober

De Westforschung en Nederland/ Die 'Westforschung' und die Niederlande, Amsterdam. Contact: tel. 043 3284191, e-mail shc.limburg@inter.nl.net

14 oktober

John Adams Institute lecture: Madeleine Albright - "Madame Secretary: A Memoir", Amsterdam. Contact: Marike Paauw, tel. 020-6247280

16 oktober

Studiemiddag Werkgroep Stedengeschiedenis: De ruimtelijke orde, Amsterdam (SISWO). Contact: Jan van den Noort, tel. 010-4366014

16-17 oktober

Verlangen in een cynische cultuur / Longing in a culture of Cynicism - Conferentie Heyendaal Instituut, Soeterbeeck Programma, Nijmegen. Contact: e-mail: e.borgman@hey.kun.nl

17 oktober

IIAS Annual Lecture: "Some reflections on multinationality - The example of former empires in East Asia", Leiden. Contact: iias@let.leidenuniv.nl, tel. 071-5272227

26 oktober

"De mondialisering van het lokale #4": Stephen Graham, Amsterdam. Contact: balie@balie.nl

29 oktober

Tot morgen! Zorg- en welzijnsberoepen in de toekomst, Utrecht. Contact: NIZW / Cursus- en Congresbureau, tel. 030 2306510

30 oktober

Congres "Kenniss Beter Delen II", Veldhoven. Contact: info@cygnea.nl

WODC-Jaarcongres: "Mediation - Opzienbarende feiten uit een onderzoek", Noordwijk. Contact: tel. 070 378 98 96

Rathenau Technologie Festival: "De maakbare Mens", Amsterdam. Contact: e-mail: a.vandijk@rathenau.nl, tel. 070 342 1542

De derde Nationale Geschiedenisdag: Het andere gezicht: conflict en geweld in de Vaderlandse geschiedenis, Apeldoorn. Contact: tel. 030 2760244, e-mail: nederlandscentrum.volkscultuur@wxs.nl

4 november

VSO/VBO Congres: "Toekomst voor beleidsonderzoek?", Amsterdam.

Contact: e-mail : info@vsonet.nl, tel. 070 3738657

5-8 november

Philosophy and History of the Discipline of Education: Evaluation and Evolution of the Criteria for Educational Research meeting, Leuven. Contact: Paul.Smeyers@psy.kuleuven.ac.be

6 november

Habiforum jaarcongres: "KennissMaken met Praktijk", Alphen aan den Rijn. Contact: Susheela Goli, tel. 070 364 8703

12 en 13 november

15e onderwijssociologische conferentie: "De strijd om het curriculum", Lunteren. Contact: Henk Kleijer, e-mail: kleijer@siswo.uva.nl, tel. 020 5270647

13 november

DURP-werkconferentie Oneindig ruimtelijk plannen, Amsterdam. Contact: Congresbureau Rostra: <http://www.dotnet.nl/rostra/congres/default.aspx?ID=187>

Architectuur Lokaal-bijeenkomst: "Oost West Thuis Best" - Oost-Nederland, Bergen op Zoom. Contact: tel. 020-5304000

13e Forum voor Alcohol- en Drugsonderzoek (FADO), Utrecht. Contact: Secretariaat Trimbos Instituut, tel. 030 297 1186

13-14 november

"Truth or Dare? Celebrating 15 years of Women's Studies in Utrecht", Utrecht. Contact: tel. 030 2536001, e-mail: truthordare@let.uu.nl

14 november

Van GIS over Geomatica naar Ruimtelijke GegevensInfrastructuren, Leuven. Contact: Diederik Tirry, e-mail: Diederik.Tirry@sadl.kuleuven.ac.be, tel. 016 329768

14-15 november

A&O-congres: "Wie maakt de dienst uit? Macht en onmacht in opvoeding en hulpverlening", Ede. Contact: congres@o-a.nl

16 november

"De mondialisering van het lokale #5": David Harvey, Amsterdam. Contact: balie@balie.nl

20 november

Studiedag Programma Sociale Cohesie. Contact: Secretariaat van het onderzoeksprogramma Sociale Cohesie, tel. 070 3440936.

Symposium van Stichting Toekomstbeeld der Techniek: "Young at Heart - Hoe techniek jongeren kan inspireren", Den Haag. Contact: e-mail: otten@stt.nl, tel. 070 3029834

20-21 november

20e Symposium Gezinsonderzoek, Nijmegen. Contact: Jacqueline Berns, e-mail: j.berns@dac.kun.nl, tel. 024 3615968

21 november

Lustrumconferentie Antropologische Beroepsvereniging: "105 jaar antropologie in Nederland", Leiden. Contact:

J.A.Jansen@umail.leidenuniv.nl of tel. 071-5273474. Zie ook de rubriek Nieuws van de Verenigingen

NOSMO Methodologendag 2003: "State of the art & science' van het sociaalwetenschappelijk onderzoek", Amsterdam. Contact: Henk Kleijer, e-mail: kleijer@siswo.uva.nl, tel. 020 5270647

27 november

België in een gemondialiseerde economie - Impact op de micro-economische en geografisch-territoriale structuur, Leuven. Contact: e-mail: Dominique.Vanneste@geo.kuleuven.ac.be, tel. 016 322442

Eindcongres IteR. Contact: Berry Bonenkamp, e-mail bonenkamp@nwo.nl, tel. 070 344 0950 / Ina Cival, e-mail cival@nwo.nl, tel. 070 344 0980

Bijeenkomsten in binnen- en buitenland zijn te vinden in de agenda op <http://www.maatschappijwetenschappen.nl>